

اولو تانری نین آدی ایله

محمد امین رسول زاده

بیوقرافی، مقاله لر

سلسله مباحث تئوریک

دفتر شماره ۲

ایچینده کیلر

- ۳ بیوقرافی
- ۱۶ دیریلیک نه دیر؟
- ۱۹ میللی دیریلیک
- ۳۷ آذربایجان داعواسی
- ۴۳ میللی آذر بایجان حرکاتینین خاراكتئری

آذربایجانین میلی اؤنده ری ، محمد امین رسول زاده

آذربایجان میلی ایستیقلال حرکاتی نین و تکجه تورک ائللرینده دئییل، بوتون ایسلام عالمینده ایلك رُسپوبلیکا اصول- ایداره سی اولان آذربایجان دئموکراتیک رُسپوبلیکاسی نین تمل داشینی قوران، سونرالار عؤمور یولو، حیاتی زنگین و کُشمکئشلی حادیشه لرله دولو بیر داستانا چئوریلن ، خالقیمیزین اؤلومسوز لیدئری محمد امین آخوند حاجی موللا علی اکبر اوغلو رسولزاده ۱۸۸۴- جو ایل یانوارین ۳۱-ده باکی نین نووخانی کندینده آنادان اولموشدور. آتاسی دین خادیمی اولسا دا، حیاتا آچیق گؤزله باخمیش، مکتب یاشینا چاتمیش اوغلو نوو شریعت درس لرینی یوخ، دونیوی علملری اؤیرنمه یه یؤنلتمیشدیر. اونون، اوغلو نوو مشهور پئداقوق س.م.قنیزادنین (۱۸۴۶-۱۹۴۲) مودیر اولدوغو ایکینجی " روس-موسلمان " مکتبینه قویماسی گله جک موتفککیرین طالعیینده بؤیوک رول اوینامیشدیر. بورانی بیتیردیکدن سونرا م.ا.رسولزاده اؤز تحصیلینی باکی تئخنیکی مکتبینه، روس دبلینده داوام ائتدیرمیشدیر. اونون اینقیلابی فعالیتی نین ایلك ایللری ده محض بو دؤوره تصادوف ائدیر. ۱۹۰۲- جی ایلده اون یئددی یاشیندا اولان م.ا.رسولزاده " موسلمان گنجلیک تشکیلاتینی یاراتمیشدیر (" آذربایجان تورک کولتور درگیسی " ، انکارا ن ۲۶۹، ۱۹۸۹-جو ایل، ص.۴۹). بو ۲۰- جی عصرده آذربایجاندا روس موستملکه اصول- ایداره سینه قارشى گیزلی مباریزه آپاران ایلك سیاسی تشکیلات ایدی.

بیر آز سونرا " موسلمان دئموکراتیک " موساوات جمعیتی " آدی ایله گیزلی فالیت گؤسترن بو تشکیلاتین بیر قولو دا ایراندا قورولموش و بورادا باشلانمیش مشروطه اینقیلابینا ایستقامت وئریجی رهبر قوووه یه چئوریلیمیشدیر. م.ا.رسولزاده ادبی یارادیجیلیغا دا بو ایللرده باشلامیش، " موخممس " آدلی ایلك " شرقی روس " قزئتینده (۱۹۰۳- جو ایل ن ۲۰) چاپ اولونموشدور. ۱۹۰۴- جو ایلین آخیرلاریندا " موسلمان دئموکراتیک " موساوات جمعیتی " نین اساسیندا ر.س.د.ف.پ- نین باکی کومیتته سی نین نزدینده " موسلمان سوسیال- دئموکرات " همت تشکیلاتی " یارادیلیمیشدیر. بو تشکیلاتین بانیلری میر حسن مؤوسوموو (۱۸۸۲-۱۹۰۷)، محمد حسن حاجینسکی (۱۸۷۵-۱۹۳۱) و محمد امین رسولزاده اولموشلار. (" чиобкински рІБ " قزئتی، ن ۶۰، ۱۸ مارت، ۱۹۲۳- جو ایل).

م. عزیزبیوو، ن. نریمانوو، س. م. افندیئو و باشقا گؤرکملی اینقیلابچیلار دا ۱۹۰۵ - جی ایلدن بو تشکیلاتین عضوو ایدیلر. تشکیلاتین " همت " آدلی قزئتیه ده نشر اندیلمیش، (۱۹۰۴ - ۱۹۰۵ - جی ایللر، جامی ۶ نؤمره)، قزئتین اساس ناشیرلریندن بیری ده م. ارسولزاده اولموشدور. لاکین هله لیک اونون بیر نؤمره سی ده تاپیلمامیشدیر.

بوندان سونرا قزئت اؤز نشرینی دایاندیریر، ۱۹۰۶ - جی ایلین دنگابریندان " تکامل " آدی ایله چیخیر. همین ایلرده باکی نئفت مدنلرینده و آذربایجانین قضالارینا آنا دیلینده اینقیلابی قزئت و اینتیباھنامه لرین گؤندریلمه سی بیلاواسیطه م. ارسولزاده نین آدی ایله باغلیدیر. ۱۹۰۷ - جی ایل سنئتیابری ۲۹ - دا اینقیلابچی فهله خانلار صفرعلی یوو بییی - هئیبته دفن گونو، اونون قبری اوستونده کئچیریلن بؤیوک ییغینجاقد پ. جاپاریدزه، س. م. افندیئو، استالین ایله بیرلیکده م. ارسولزاده ده آلوولو نیتق سؤیله میشدیر. اونو دا قئید ائتمک لازیمدیر کی، م. ارسولزاده عصریمیزین اوللریندن باشلایاراق ۱۹۰۷ - جی ایلین آخیرلارینا قدر باکیدا اینقیلابی فعالیت گؤسترن ایستالینله چوخ صمیمی و یاخین دوست اولموشدور. هله ۱۹۰۵ - جی ایله بالاخان نئفت معدنلرینده واریلار ایستالینی، فهله لری تعطیله دعوت ائتدیگی اوچون، نئفت قویوسونا آتماق ایسته میشلر. اؤزونو حادثه یئرینه چاندیران م. ارسولزاده ایستالینی اؤلومدن خیلاص ائتمیشدیر. او، ایستالینین بایبل حبسخاناسیندان گیزلی صورتده قاچیریلماسی نین دا تشکیلاتچیسى اولموشدور. ۱۹۵۴ - جو ایله، ایستانبولدا چیخان " دنیا " قزئتیه م. ارسولزاده نین " ایستالین ایله اینقیلاب " آدلی سلسیله خاطره - مقاله سینی چاپ ائتدیرمیشدیر. او، همین یازیدا دا بو باره ده صؤحبت آچیر. (" دنیا " قزئتیه، ۲۳ مای ۱۹۵۴ - جو ایل). م. ارسولزاده نین همین دؤورده علی بی حسینزاده نین (۱۸۶۴ - ۱۹۴۱) رئداکتور اولدوغو " فیوضات " ، هچچی نین احمدبی آغایئوین (۱۸۶۹ - ۱۹۳۹) رئداکتورلوغو ایله چیخان " ایرشاد " و " ترققی " قزئتیلرینده موختلیف موضوعلاردا مقاله لری و شعرلری چاپ اولونموشدور. معین مدت او " ایرشاد " قزئتیه نین مووققتی رئداکتورو دا اولموشدور. ۱۹۰۷ - جی ایله چاپدان چیخیمیش گله جگین بؤیوک بستکاری اوزئبیر حاجیبیووون (۱۸۸۵ - ۱۹۴۸) " تورک - روس و روس - تورک لوغتی " کیتابی نین ناشیری م. ارسولزاده اولموشدور. یئنه ده همین ایله او، آ. بلیومون " فهله سینفینه هانسی آزادلیق لازیمدیر (خالق نوماینده لیگی حاقیندا) " کیتابینی آذربایجان دیلینه ترجمه ائدیپ و " تکامل " قزئتیه رئداکسییاسی آدیندان اوروجو قارداشلاری نین مطبعه سینده چاپ ائتدیرمیشدیر. همین دؤورلرده بولشئویکلرین روسییا ایمپئرییاسی نین

سرحدلرینی ساخلاماقلا و یالنیز صینفی ضیدیتلری آرادان قالدیرماق اوغروندا موباریزه آپاردیقلا رینی حیسس ائله ین م.ا.رسولزاده رس.د.ف.پ- نین سیرالاریندان اوزاقلاشدی. او، روس موستملکه اوصول- ایداره سینه قارشى آذربایجان میلی ایستیقلال حرکتی نین تمل داشینی قورماغا باشلادی . ۱۹۰۸- جی ایل دئکابری ۵- ده محمد امینین " قارانیقدا ایشیقلا " پیئسی تاماشایا قویولدو. پیئسین آنا خطینی میلی اویانیش و ایستیقلال حرکتی نین تبلیغی تشکیل اندیردی. او، اؤزونون بو اثری ایله " آذربایجانا موختاریت " شووعاری فیکرینی یایماغا باشلامیش و روس چاریزم اوصول- ایداره سی ایستیدادینی ییخماغا چاغیریدی. اونون بو پیئسی آذربایجاندا میلی- ایستیقلال حرکتی ایله تام باغلی اولان ایلك درام اثریدیر. بو اثردن باشقا م.ا.رسولزاده نین همین ایله یازدیغی " ناگهان بلا " آدلی پیئسی ده واردیر. ۱۹۰۸- جی ایلین آخیریندا م.ا.رسولزاده چار اوصول- ایداره سی طرفیندن اونون حبس اولونماسی تهلوکه سی ایله علاقه دار اولاراق باکینی ترک انده رک ایرانا یولا دوشور. او، ایراندا شاهلیق اوصول- ایداره سینه قارشى باشلانمیش مشروطه اینقیلابی نین اساس رهبرلریندن بیرى اولور. م.ا.رسولزاده تبریزده خالقیمیزین میلی قهرمانی ستتارخانلا و اونون سیلاحداشلاری ایله گؤروشور. جنوبی آذربایجانین شهر و کندلرینی گزیر، اؤز دوغما خالقى نین آجیناجالقى وضعیتینی یاخیندان موشاهیده اندیر. بو موشاهیده لر سونرالار م.ا.رسولزاده نین ادبی یارادیجیلیغیندا تاثیرسیز قالمیر. محمد امین رسولزاده أوروبا تحصیلی گؤرموش بیر قروپ ایران ضیالیسی (سید حسن تقی زاده، حسین قولو خان نواب، سولیمان میرزا، سید محمد رضا و ...) ایله بیرلیکده ۱۹۱۰- جو ایلین سننتیابر آییندا ایران دئموکرات پارتیاسی نین اساسینی قویور. او، بو پارتییانین اساس اورقانی اولان " ایران نو " قزئتینین باش رئاكتورو اولور. همین قزئتلرده م.ا.رسولزاده نین چوخلو مقاله لری، شعر و پوبلیسیست یازیلاری چاپ اولونموشدور. او، اؤز قلمی ایله ایراندا أوروبا تیپلی ژورنالیست صنعتی نین اساسینی قویوموشدور. سونرالار سید حسن تقی زاده (۱۸۷۸-۱۹۶۹)، م.ا.رسولزاده نین خاطیره سینه حصر ائدیگی نئکرولووقدا یازاجاق: " مودئرن أوروبا قزئت فورماسینی ایلك دفعه ایرانا گتیرن م.ا.رسولزاده اولموشدور " (" سخن " ژورنالی، تهرآن، ۱۹۵۵- جی ایل، ن ۴). ایراندا همین ایل مورتجع " اعتدالییون " پارتیاسی تشکیل اندیلدی. بونولا علاقه دار م.ا.رسولزاده تهراند ۱۹۱۰- جو ایله فارس دیلینده " تنقیدفرقه اعتدالیون " آدلی کیتابینی چاپ ائتدیرمیشدیر. ۱۹۱۱- جی ایله ایسه اردبیلده مؤلیفین فارسجا " سعادت بشر " آدلی کیتابی نشر اولونموشدور. چار حکومتی ایرانداکی اینقیلابی حرکتدان قورخویا

دوشه رک اونون اساس رهبرلریندن بیرى اولان م.ار.رسولزادنى اؤلكه دن خاريج اولونماسى حاقیندا شاهلیق اصول ایداره سیندن طلب ائله ییر. م.ار.رسولزاده تعقیبلردن یاخا قورتارماق اوچون ایستامبولدا موراجیعت ائدیر. او، تورکییه نین پایتختینده هم یئرلیلری علی بی حسین زاده و احمدبى آغایئوله گؤروشوموش، یوسیف بی آقچورا اوغلو (۱۸۷۶-۱۹۳۵)، ضیا گوک آلپ (۱۸۷۶-۱۹۲۴) و باشقا گؤرکملی عالیملرله یاخینلیق ائتمیشدیر. م.ار.رسولزاده " گنج تورکلر " تشکیلاتینا رغبت بسله میس، " تورک اوچاغی " جمعیتینده چالیشمیش و اونون اساس اورقانی اولان، ۱۹۱۱- جى ایلین نوپابر آییندان نشره باشلایان " تورک یوردو " ژورنالی نین فعال یازانلاریندان بیرى اولموشدور. اونون بو ژورنالین صحیفه لرینده بیر نچه مقاله سى چاپ اولونموشدور. بونلاردان " ایران تورکلری " (۱۹۱۱- جى ایل، ن ۴) مقاله سى خصوصیه مارق دوغورور. همین مقاله ده مؤلیف تورک اوخوجولارینا جنوبی آذربایجانین عومومی جوغرافیاسی و اهالیسی حاقیندا اطرافلی معلومات وئیر و یازیر: " آذربایجانین قافقازیادا واقع روسییا تابع لیگینده اولان بیر قیسمی ده ایروان، گنجه و باکی ویلایتلری تشکیل ائدیور " (سه. ۱۰۸).

و واخت تورکییه ده چاپ اولونموش کیتابلاردا و مطبوعاتدا، همچنین مشهور تورک ائتسیکلویپئدیستی شمس الدین سامی نی " قاموس عالم " ای نین بیرینجی جیلدینده (ایستامبول، ۱۸۸۹- جو ایل، ص. ۶۷) " آذربایجان " مفهومو آلتیندا آنجاق آراز چاپیندان جنوبدا یئرلشن اراضی نظرده توتولوردو. م.ار.رسولزاده، خئیلی سونرا، ۱۹۱۸- جى ایل اوکتیابرین ۱۳- ده باکیدا چاپ اولونان " آذربایجان " قزئتینده ده بو مثله یه توخونور: " ایسلام مرکزی ایستامبولدا قافقازییا، خصوصا آذربایجان حاقیندا معلوماتلار چوخ آزدیر ". ایستامبولدا اولارکن م.ار.رسولزاده گؤرکملی ایسلام موتفککیری شیخ جمالددین افغانی نین (۱۸۳۶-۱۸۹۷) " وحدت جینسییه فلسفه سى " نی (" میلیل بیرلیک فلسفه سى " نی) فارسجادان تورکجه یه ترجمه ائدیر، اؤز دوغما خالقى نین معیشتیندن آیینمیش " آجی بیر حیات " اثرینی یازیر (بو اثر ۱۹۱۲- جى ایلهده باکیدا نشر ائدیلیر). ۱۹۱۳- جو ایلهده رومانولار سلاله سى نین ۳۰۰ ایلیگی ایله علاقه دار عفو-عومومیدن سونرا م.ار.رسولزاده وطنه قایدیر. او، هله ایستامبولدان اونون گؤستریشی ایله ۱۹۱۱- جى ایلین اوکتیابریندا کئچمیش همتچیلر تقى نقى یئو، محمد امین رسولزاده و عباس قولو کاظیم زاده طرفیندن اساسی قویولان " موسلمان دئموکراتیک موساوات پارتیاسی " نا داخل اولموش و تنزلیکله اونون رهبرینه چئوریلیمیشدیر (محمد امین رسولزاده. " موساوات " پارتیاسی نین قورولوشو، "

آذربایجان " ، آنکارا، ن ۱۵ (۱۶۷)، ۱۹۶۶ - جی ایل، ص. ۱۲-۱۸). بو ایلدرده م.ا.رسولزاده ادبی- پوبلیسیستیک فعالیتینی ده داوام ائتدیریر. " یئنی لیسانچیلار و تورکچولر " مقاله سینی، تبریز حیاتیندان بحث ائدن " بیر خان " ادلی کیچیک حکایه سینی، " دیل- ایجتیماعی بیر عملدیر " یازیسینی " شلاله " ژورنالیندا چاپ ائتدیریر. سونونجو مقاله ده او، آذربایجان دیلینی گؤز بگی کیمی قوروماعی خالق نین قارشیسیندا ان موهوم پروبلئم کیمی قالدیریر.

بوندان باشقا، او پرولتار ادیبی م.گورکی نین " آنا " اثریندن بیر پارچانی آذربایجان دیلینه چئویریب چاپ ائتدیریر. بو ترجمه نین او ایلدرده آذربایجان ادبیاتینا معین تاثیرینی ده اینکار ائتمک اولماز. ۱۹۱۴ - جو ایل سننتیابری ۱۶ - دا شاعیر، یازچی و ژورنالیست علی عباس مزنین (۱۸۸۲-۱۹۳۸) رئاكتورلوقو ایله آیدا ایکی دفعه نشر ائدیلن ادبی- ایجتیماعی، ایقتیصادی، تاریخی و سیاسی ژورنال اولان " دیریلیگین " بیرینجی نومره سی چاپدان چیخدی. م.ا.رسولزاده نین " دیریلیک ندیر؟ " ادلی باش مقاله سی ژورنالین ایذا ایستقامتینی معینلشدیریدی و خالقیمیزی میلی اوپانیشا چاغیریدی. او، بو ژورنالین صحیفه لرینده چاپ ائتدیردیگی " میلی دیریلیک " باشلیغی آلتینداکی باش مقاله لرده " آذربایجان غایه سی " نی یایردی. میرزا داود حسینوو ۱۹۲۷ - جی ایله تیفلیسده، روس دیلینده چاپ اولونموش " موساوات " پارتیاسی کئچمیشده و بو گون " ادلی کیتابیندا یازیر کی، گویا ۱۹۱۷ - جی ایله قدر " رسولزاده اوچون قافقازین ترکیبینه آذربایجانین موجود اولماسی ادعاسی یوخ ایدی. آذربایجان آدی آلتیندا او واخت آنجاق ایران آذربایجان باشا دوشولوردو. البته، بو یانلیش فیکردیر. یوخاریدا گؤستردیگیمیز کیمی، م.ا.رسولزاده هله ۱۹۱۱ - جی ایله ایستامبولدا " تورک یوردو " ژورنالیندا چاپ ائتدیردیگی " ایران تورکلری " مقاله سینده آذربایجانین قافقازین ترکیبینه اولماسینی قئید ائتمیشدیر. بونو دا گؤستریمک لازمیدیر کی، هله م.ا.رسولزاده دن قاباق معاریفچی ضیالیلاریمیزدا آذربایجانلیلق غایه سی ریشه حالیندا اولسا دا، وار ایدی. آنجاق بونو تام شکله سیاست مئیدانینا م.ا.رسولزاده گتیردی. م.ا.رسولزاده ۱۹۱۵ - جی ایلین آگوستوندان " آچیق سؤز " قزئتینی نشر ائدیر کی، بو دا اصلینده گیزلین فعالیت گؤسترن " موساوات " پارتیاسی نین اورقانی ایدی.

۱۹۱۷ - جی ایله فنورال بورژوا اینقیلابی باش وئردی. سیلاح و زور گوجونه کیچیک خالقلارین تورپاقلارینی ایشغال ائدی، دونیانین آلتیندا بیر حیصه سینه چئوریلیمیش بؤیوک

روسیا ایمپئریاسی داغیلماغا اوز قویدو... اسن آزادلیق مئهی موستملکه حالیندا اینله مکده اولان خالقاردا اؤز موسستقل دؤولتیرینی یاراتماق آرزوسو باش قالدیرمیشدی. همین ایلین مارتیندا آچیق فعالیتله باشلامیش " موساوات " پارتیاسی نین اورقانی " آچیق سؤز " قزنتی یازیردی: " شیمدییه قدر غایه میز، آمالیمیز معلوم اولمایان، حوریت ندیر، تشکیلات ندیر بیلمه یین و عومومی میلیمیزه دستور اولاجاق میللی و سیاسی پروقرامیمیز بولونمایان، بولونسا دا میندن بیریمیزین بئله خبری اولمایان بیز موسلمانلار مودهیش اینقیلاب توفانلاری ایچریسینده کومپاسسیز اورتادا قالدیغیمیزدان هارا گئدیپ چیرپینماغا، هانسی طرفه وورنوخماغی بیلمه ییب، جمعیتلریمیز ده دیوانه لر دستسی کیمی بوغاز- بوغازا گلمیشلر (" آچیق سؤز " قزنتی " ، ن ۴۳۱، ۱۹۱۷- جی ایل). همین ایله گنجه ده نصیبی یوسیف بیلی نین (۱۸۸۱-۱۹۲۰) رهبرلیگی آلتیندا " تورک عدم مرکزیت (فئدئرالست - م.لیئو) پارتیاسی فعالیتله باشلادی. پارتیا اؤز پروقرامی ایله خالق تانیش ائتمک اوچون گنجه نین شاه عباس مسجدی نین حیطینده بؤیوک میتینگ کئچیردی. بو میتینگ " یاشاسین دئموکراتیک رئسپوبلیکا " ، " یاشاسین آذربایجان موختاریتی " ، " یاشاسین تورک عدم مرکزیت پارتیاسی " شوعلارلاری آلتیندا کئچیریلیمیشدیر (" باکو " قزنتی، نو، ۸، ۱۲ آپرئل، ۱۹۱۷- جی ایل).

۱۹۱۷- جی ایلین آپرئلینده باکیدا قافقاز موسلمانلاری نین قورولتایی چاغیریلدی. قورولتای م.ا.رسولزاده نین تکلیفی ایله روسیانی فئدئراتیو شکیلده تشکیل ائتمک حاقیندا قرار چیخاردی. بو قورولتایدا " آذربایجان غایه سی " مسئله سی یئنیدن اورتالیغا آتیلدی. همین ایلین ماییندا معاریف پرور آذربایجان وارلیلاریندان شمسی اسدوالله یئوین (۱۸۴۰- ۱۹۱۳) موسکوا موسلمان خئیرییه جمعیتینه باغیشلادیغی عظمتلی بینادا روسیا موسلمانلاری نین قورولتایی آچیلدی. م.ا.رسولزاده روسیانی فئدئراتیو شکیلده قورماق حاقیندا معروضه ایله چیخیش ائتدی. قورولتای سس چوخلوغو ایله م.ا.رسولزاده نین " تورک- تاتارلیغی، تورکستان، قازاقستان، باشقیردیستان و آذربایجان- داغیستان کیمی بیر نچه موختاریتلردن عیبارت اولاجاق گله جک روسیانی فئدئراتیو شکیلده قورماق " باره سینده تکلیفینی قبول ائتدی. او، همین دؤورده اؤزونون " جماعت ایداره سی " و " بیزه هانسی حکومت فایدالیدیر؟ " کیتابلارینی چاپ ائتدیرمیشدیر. م.ا.رسولزاده نین موسکوا موسلمان قورولتاییندا ائتدیگی معروضه احمد سالیکووون چیخیشی ایله بیرلیکده " شکلی ایداره حاقیندا یکی باخیش " آدی آلتیندا همین دؤورده چاپ اولونموشدور. همین آیدا

م.ا.رسولزاده نین رئاكتورلوقو ايله " قارداش كؤمگی " ژورنالی چاپ اولوندو. ژورنالین تأسوف کی، بیرجه نؤمره سی چیخدی. ۱۹۱۷- جی ایل ایبونون ایکینجی یاریسیندا " موسلمان دئموکراتیک موساوات پارتيیاسی " ايله " تورک عدم مرکزیت پارتيیاسی " بیرلشیب، " تورک عدم مرکزیت پارتيیاسی موساوات " آدی آلتیندا چیخیش ائتمه یه باشلادی (" آچیق سؤز " قزنتی، ن ۵۰۱، ۱۸ ایون، ۱۹۱۷- جی ایل). اونون شعبه لری نینکی آذربایجانین بوتون قضالاریندا و حتی روسیانی هشترخان، ستاوروپول شهرلرینده، اوکاریانانین، گورجوستانین و ائرمینیستانین پایتاختلاریندا، تورکوستانین مرکزی داشکندده، جنوبی آذربایجانین مرکزی تبریزده، ایرانین گیلان ویلایتی نین مرکزی رشتده و تورکیه نین پایتاختی ایستامبولدا تشکیل اولوندو. او، بورژوا خادیمی کیمی اونو داملاماغا چالیشانلارا جاواب اولاراق یازیردی کی، من کاسیچیلیغین اوزوندن عالی تحصیل ده آلا بیلمه میشم، اؤز پولو ايله روسیادا و غربی اوروپادا تحصیل آلیب و بوگون اؤزونو بولشویک کیمی قلمه وئرن سیزلری نه آدلانديرماق اولار (" آچیق سؤز " قزنتی ن ۵۴۹، ۲۴ آگوست ۱۹۱۷- جی ایل). بونو دا قئید ائتمک لازیمدير کی، اونون " مار "، " مار-زاده "، " م-زاده " " هامان "، " سوسیالیست " و س. کیمی گیزلی ایضالارلا خئیلی مقاله لری موختلیف دؤورو متطبوعاتین صحیفه لرینده چاپ اولونموشدور. ۱۹۱۷- جی ایل اوکتایبرین ۲۶- دان ۳۱- ه قدر ۵۰۰ نوماینده نین ایشتیراکی ايله باکیدا طنطنه لی صورتده کئچیریلن " تورک عدم مرکزیت پارتيیاسی " موساوات " ین بیرینجی قورولوتاییندا محمد امین رسولزاده مرکزی کومیتة نین صدری سئچیلیمیشدیر. بو قورولتایدان سونرا باکیدا و آذربایجانین بوتون قضالاریندا " آذربایجانا موختاریت " شعاری آلتیندا خالقیمیزین میلی حرکتی باشلانمیشدیر.

همین دؤور خالقیمیزین تاریخینه میلی آذربایجان حرکتی کیمی داخل اولموشدور. ۱۹۱۷- جی ایلین پاییزیندا م.ا.رسولزاده روسییا پارلامنتینه آذربایجان و تورکوستاندان میللت وکیلی سئچیلیمیشدیر. ۱۹۱۸- جی ایل مایین ۲۶- دا زاقافقازیا سئیمی داخللی فراکسییالارین چکیشمه لری نتیجه سینده لغو اولوندو. همین آیین ۲۷- ده سئیمین موسلمان فراکسییاسینا داخل اولان موختلیف پارتيیالارین عضولریندن عبارت اولان آذربایجان میلی شوراسی یاراندی. سس چوخلوغو ايله م.ا.رسولزاده میلی شورانین صدری سئچیلدی. ۱۹۱۸- جی ایل مایین ۲۸- ده بوتون اولکه لرین رادیو ستانسسییالاری و قزنتلری آذربایجان ایستقلالیتی نین اعلان اولونماسینی دونیا یا یایدیلار. بو او دئمک ایدی کی،

خالقیمییز اؤز وارلیغینی، بیر خالق کیمی موجودلوغونو بوتون بشریتته چاتدیریر، اونون دا دونیادا مستقیل صورتده یاشایان خالقار کیمی اؤز ائتئوگرافیک سرحدلری داخیلینده آزاد یاشاماغا حوقوقو وار. بیطرف فتحعلی خان ایسگندر اوغلو خویشکی نین (۱۸۷۵-۱۹۲۰) باشچیلیغی ایله آذربایجان دئموکراتیک رئسپوبلیکاسی حکومتی تشکیل اولوندو. بئله لیکله، آذربایجان خالق نین کی تورک دیللی خالقار آراسیندا، همچنین، بوتون ایسلام عالمینده ایلك دفعه اولارق رئسپوبلیکا اصول-ایداره سینه قدم قويدو. اییونون ۱۷- ده آذربایجان میلی شوراسی نین ایجلاسیندا م.ا.رسولزاده اؤز آلولو نیطقینده دئییردی: " دونیا موحاریبه سی و روسیا اینقیلابی نین تاثیری ایله یئنی دوغولموش و حیات سییاستینه ایلك قدم باسمیش اولان آذربایجان غایه سی احاطه اولونماز موهوم دقیقه لر کئچیریر. بو یئنی تورک نوزاد سییاستی ریشه و بولوغ بولوب دا میللتلر زومره سینه وسایل-حیات اولارق گیره بیله جک، یوخسا سیسقا جوجوق کیمی سودامر حالیندا ترک حیات ائده جکدیر؟ ایشته بوتون ذهن لری ایشغال ائدن بیر مثله! ایشته بیر زامان کی، موقددرات میللیلیگی اللرینه آلتلار اوچون آذربایجان نوزادینی تلف ائتدیرمه مک کیمی موشکول، فقط موشکوللوگو ایله برابر شرفلی بیر وظیفه و مسئولیت ترتیب ائدیور " (" آذربایجان " قزئت، ن ۴۱، ۱۹۱۸- جی ایل).

گۆردویوموز کیمی، م.ا.رسولزاده اؤزونون بو آلولو نیطقینده هله بیرنجی دونیا موحاریبه سی عرفه سینده " دیرلیک " ژورنالی صحیفه لرینده قالدیردیغی و سونرالار ایسه ۱۹۱۷- جی ایلین آپریلینده باکیدا کئچیریلن قافقاز موسلمانلاری نین قورولتاییندا یئنیندن اورتالیغا آتیلان " آذربایجان غایه سی " ندن صؤحبت آچیر. اونو دا قئید ائدک کی، تأسوف کی، بیر سیرا گۆرکملی اینقیلابچیلارین اثرلرینده ۱۹۱۸-جی ایل مایین ۲۸- نه کیمی، یئنی آذربایجان ایستیفالیتی اعلان اولونانا قدر، بو تورپاغین آذربایجان آدلاندیریلماسی باره ده، بو خالقین آذربایجان خالق اولدوغو باره ده بیر کلمه ده یوخدور. اولار اساس بیر مثله نی اونوتموشلار کی، روس خالق موستملکه خالق دئییلدی. اولار یالنیز صینفی ضدیتلری آرادان قالدیرماق اوغروندا موباریزه آپاریردیلار. اما آذربایجان موستملکه ایدی و حتّی اؤلکه نین آدی بئله خریطه لردن سیلینمیشدی. موستملکه اولان بیر اؤلکه ده ایسه آنجاق میلی آزادلیق حرکتیندان صؤحبت گئده بیلردی. آذربایجان خالق قارشیسیندا آنجاق موستملکه دن آزاد اولوب، اؤز موستمیل میلی دؤولتینی یاراتماق مثله سی دایانیردی. بو چتین وظیفه نی م.ا.رسولزاده نین رهبرلیگی آلتیندا قاباقجیل آذربایجان ضیالیلاری او دؤورده اؤز اؤزرلرینه

گۆتوردولر. ۱۹۱۸- جی ایل دئکابرین ۷- ده آذربایجان پارلامنتی نین طنطنه لی آچیلشیندا م. ا. رسولزاده دئمیشدیر: " بیز او زمان کی، بیزیم اوچون ان یاخشی مثله نی - " آذربایجان موختاریتی " نی موذافیعه اندیردیک، بیز اوندا ساغ و سول طرفدن آمانسیز تنقیده معروض قالمیشدیق.

ساغدان بیزه دئییردی لر کی، آذربایجانلیق شعاری ایله سیز موسلمانلاری پارچالایرسینیز، تورکچولوک بایراغی قالدیرماقلا - آلاسه ییخسین - سیز ایسلامین اساسینی سارسیدیرسینیز. سولدان ایسه بیزی مذمت اندیدیلر کی، آذربایجان موختاریتینی طلب انده رک بیز واحد دئموکراتیک جبهه نی یاریریق. " موسوات " پارتیاسی بیرنجی اولاراق آذربایجانین مستقیلیگی بایراغینی یوکسه یه قالدیرمیشدیر. بئله لیکله، موسلمان پارتیالاری آراسیندا آذربایجان ایدئیا سیندا فیکیر آیریلغی یوخدور. خالقین شعوروندا آذربایجان ایدئیا سی آرتیق مؤحکملمیشدیر... بیر دفعه یوکسلن بایراق بیر داها ائنمز! " (" آذربایجان " (روسجا) قرئتی، نو، ۵، ۱۳ دئکابر ۱۹۱۸- جی ایل). باکی دؤولت اونیورسیتتی نین یارانماسی دا م. ا. رسولزاده نین آدی ایله باغلیدیر. بو مثله اطرافیندا او، بیر نئچه دفعه آذربایجان پارلامنتینده چیخیش ائتمیش و اونیورسیتتین آچیلماسینی قطعی طلب ائتمیشدیر. اونیورسیتتین ایلك رنگتورو اولموش پروفئسسور وی. رازومووسکی ۱۹۲۲- جی ایله چاپ ائتدیردیگی " باکی شهرینده اونیورسیتتین اساسی نین قویولماسی " آدی خاطرله اوچرکینده یازیر: " م. ا. رسولزاده نین سایه سینده، اونون گوجو، معاریفچیلیک کؤمگی ایله " موسوات " پارتیاسیندا اونیورسیتتین آچیق و گیزلی دوشمنلری پارتیانین قرارینا تابع اولماغا مجبور اولموشلار، بیز اؤز طرفیمیزده آرتیق ایکی پارتیایا مالیک ایدیک، " موسوات " و سوسیالیستلر، بو دا پارلامنتده چوخلوغو تامین اندیردی " (باکی دؤولت اونیورسیتتی نین خبرلری، ن ۲، ۱۹۲۲- جی ایل). ۱۹۲۰- جی ایلین مارت آییندا باکیدا روس دیلینده چاپدان چیخمیش، " ۱۹۲۰- جی ایل اوچون آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین تقویم- عنوانی " ندا اوخویوروق کی، م. ا. رسولزاده " تاریخی- فیلولوگیا فاکولته سینده " عثمانلی ادبیاتی تاریخی " ندن درس دئمیشدیر. آذربایجان ایستیقلالی نین ایل دؤنومو ایله علاقه دار اولاراق ۱۹۱۹- جو ایله باکیدا بیرجه نؤمره سی چاپ اولونموش و لاکین گئنیش اوخوجو کوتله سینه چاتدیریلمامیش " ایستیقلال " ژورنالیندا م. ا. رسولزاده نین " آذربایجان رئسپوبلیکاسی " آدی اثری چاپ اولونموشدور.

۱۹۲۰- جی ایلده آپرئل حادثه لریندن سونرا م.ا.رسولزاده لاهیجدا حبسه آلیندی. اونون توتولماسی خبری همین ایلین نوپابرین اوللرینده ولادیقافقاز (ایندیکی اورجونیکیدزه) شهرینده اولان ایستالینه چاتدیریلدی. ایستالین هئچ کسه خبر وئرمه دن باکییا گله رک، ۱۲ - جی اوردونون خصوصی شعبه سی نین ریسی وپانکراتووا رس.ف.س.ر- ای میلتر کومیسسارلیغی آدیندان گؤستریش وئردی و اؤزو شخصاً حبسخانایا گئدیپ م.ا.رسولزادنی آزاد ائتدی. بونونلا ایستالین ۱۹۰۵- جی ایلده اونو اولومدن قورتاران کنچمیش اینقیلاپچی دوستو م.ا.رسولزاده نین قارشیسیندا اؤز تاریخی ویجدان بورجونو یئرینه یئتیردی. او، م.ا.رسولزاده نی اؤزو ایله بیرلیکده موسکویا آپاردی و رس.ف.س.ر میلتر کومیسسارلیغیندا مطبوعات مووکیلی وظیفه سینه تعیین ائتدی. م.ا.رسولزاده رس.ف.س.ر میلتر کومیسسارلیغینا تابع اولان موسکوا شرقشوناسلیق (کنچمیش لازارئو) اینستیتوتوندا دا فارس دیلینده درس دئیمیشدیر. رس.ف.س.ر- این میلتر کومیسسارلیغی نین اورقانی اولان "Yjdsq djenjr" ژورنالی نین ۱۹۲۲- جی ایل ۱- جی نؤمره سینده خبر وئریلیر کی، ۲- جی نؤمره ده م.ا.رسولزاده نین " قدیم ایرانین کومنیستلری " ادلی مقاله سی چاپ اولوناجاق. مزدکیزم حرکاتیندان بحث ائدن بو مقاله چاپ اولونمامیشدیر. بونو م.ا.رسولزاده نین مهاجیرته گئتمه سی ایله ایضاح ائتمک اولار. م.ا.رسولزاده نین خارجه گئتمه سی نین دوزگون تفصیلاتی اونون وفاتی موناسیبتی ایله مشهور آذربایجان ادبیات شوناسی، تورکییه ده وفات ائتمیش عبدالوهاب یوردسئورین (۱۸۹۸-۱۹۷۶) خاطیره یازیسیندا اؤز عکسینی تاپمیشدیر. او یازیر: " موسوات " پارتیاسی نین گیزلی مرکزی کومیته سی نین ان موهوم تشبوئلریندن بیری م.ا.رسولزاده نی موسکودان قاچیرماق اولموشدور. اولجه بیر یولداش واسیطه سیله، سونرا ایسه سابق پارلامنتت عضو، مرحوم رحیم بی وکیلوو (۱۸۹۷-۱۹۳۷) و باکی عسگری تشکیلاتی نین رئیس، شهید یولداشیمیز دوکتور داداش حسن زاده نی (۱۸۹۸-۱۹۲۶) بیر قدر پول ایله موسکویا گؤندرمک صورتیله م.ا.رسولزاده ایله تماسدا اولموشلار. محمد امین رسولزاده یه تکلیف اولونموشدور کی، علمی- تحقیقات آدی ایله لنینقرادا گئتسین. اونون اورادان رحمتلیک تاتار معاریفچیلریندن موسی جریرالله بیگیئوین (۱۸۷۵-۱۹۴۹) میسر یاردیمی ایله و قاییق لا فین کؤرفزی (خلیج) اوزریندن اوزه رک فینلانندییا قاچیریلماسی تامین ائدیلمیشدیر (" آذربایجان " ژورنالی، آنکارا، ن ۳، ۱۹۵۵- جی ایل). سونرالار س.س.ری- ده باش وئرمیش فاجیعه لی حادثه لر گؤستردی کی، بو، یئنگانه دوزگون یول ایدی. هئچ شوبهه سیز، م.ا.رسولزاده ۱۹۲۵- جی ایلدن سونرا ساغ قالما یا قادی. بئله لیکله، م.ا.رسولزاده نین

مهاجیرت دؤورو باشلانیر. ۱۹۲۸- جی ایله ایستامبولدا م.ار.سولزاده نین " آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین کنچمیشی، تشککولو و ایندیکی وضعیتینی " ، " عصریمیزین سیاووشو " ، " ایستیققلال مفکوره سی و گنجلیک " کیتابلاری چاپ ائدیلیر. ۱۹۲۳- جو ایلدن اونون رئاکتورلوغو ایله ایستامبولدا " یئنی قافقازییا " ژورنالی نشره باشلانیر. م.ار.سولزاده ۱۹۲۸- جی ایله ایستامبولدا " اینقیلاچی سوسیالیزمین ایفلاسی و دئموکراتیانین گله جگی " ، " میلت و بولشویزم " و " قافقازییا تورکلری " کیمی اثرلرینی چاپ ائتدیرمیشدیر. همین ایله اونون رئاکتورلوغو ایله " آذری تورکو " (۱۹۲۸-۱۹۳۱)، سونرا ایسه " اودلو یورد " (۱۹۲۹-۱۹۳۰) ژورناللاری و هفته لیک " بیلدیریش " (۱۹۲۹-۱۹۳۱) قزئتینی ده نشر ائدیلیمکده ایدی. ۱۹۳۰- جو ایله م.ار.سولزاده نین پاریسده فرانسوز دیلینده " آذربایجان و ایستیققلیتی " و روس دیلینده " قافقاز پروبلیمی ایله علاقه دار اولاراق پان تورانیزم " کیتابلاری چاپ اولوندو. ۱۹۳۱- جی ایلدن م.ار.سولزاده نین مهاجیرت دؤورو آوروپا اولکله لرینده داوام ائدیر. اونون رئاکتورلوغو ایله بئرلینده آیدا اوچ دفعه نشر ائدیلن " ایستیققلال " (۱۹۳۲-۱۹۳۴) قزئتینی و " قورتولوش " (۱۹۳۴-۱۹۳۸) ژورنالی چاپ ائدیلیردی.

۱۹۳۳- جو ایله م.ار.سولزاده نین بئرلینده چاپ اولونان " آذربایجان رئسپوبلیکاسی حاقیندا بعضی قئیدلر " آدلی کیتابی دا بؤیوک ماراق دوغورور. م.ار.سولزاده هم ده گؤرکملی ادبیات شوناس ایدی، اونون ۱۹۳۶- جی ایله بئرلینده " چاغداش آذربایجان ادبیاتی " مقاله سی چاپ ائدیلیمیشدیر. ۱۹۳۸- جی ایله بئرلینده آلمان دیلینده " آذربایجان پروبلیمی " و ۱۹۳۹- جو ایله ورشودا پولیاک دیلینده چیخمیش " آذربایجانین حریت ساواشی " کیتابلاری نین آدلارینی چکمه مک اولماز. او، ۱۹۳۸- جی ایلدن پولشا حؤکومتینده مصلحت چی ایشله میس، سونرالار، ۱۹۴۰- جی ایلدن رومانیا دا یاشامیشدیر. اونون ۱۹۴۳- جو ایله ایستامبولدا نشر اولونموش " ایسلام- تورک ائنسیکلوپئدیاسی نین " ۱- جی جیلدینده " آذربایجان لهجه سی " آدلی مقاله سی ائدیلیمیشدیر. ۱۹۴۷- جی ایلدن آنکارایا کؤچن م.ار.سولزادنین ۱۹۴۹- جو ایله " آذربایجانین کولتور کلنکلری " آدلی کیتابی ایشیق اوزو گؤرموشدور. اونون " چاغداش آذربایجان ادبیاتی " (۱۹۵۰- جی ایل) و " چاغداش آذربایجان تاریخی " (۱۹۵۱- جی ایل) کیتابلاری همین ایلرده م.ار.سولزاده نین محصول دار ایشله دیگینی گؤستریر. او، ۱۹۵۱- جی ایله آنکارادا " آذربایجان شاعیری نیظامی " آدلی سانباللی مونوقرافیاسینی چاپ ائتدیرمکله دنیا نیظامی شوناسلیغینا بیر چوخ یئنلیکلر گتیرمیشدیر.

همین ایله ده م.ا.رسولزاده نین نیویورک دا اینگیلیس دیلینده نشر اولونان " اوکرایننا " توپوسونون ۱۹۵۱- جی ایل ۳- جو نؤمره سی نین ۷- جی جیلدینده " آذربایجان رئسپوبلیکاسی " مقاله سی چاپ ائدیلمیشدیر. لندن ده اینگیلیس دیلینده نشر اولونان " بریتانیا ائنسیکلوپئدیاسی " ندا " موساوات " پارتیاسی نین یارانماسی تاریخی و آذربایجان دئموکراتیک رئسپوبلیکاسی نین تشککولونه عاید " مقاله ده اونون قلمیندن چیخمیشدیر. ایکینجی دنیا محاربه سیندن سونرا تورکییه ده نشر ائدیلمکده اولان " تورک ائنسیکلوپئدیاسی " ندا آذربایجانا عاید مقاله لرین بیر چوخو م.ا.رسولزاده طرفیندن یازیلیمیشدیر. آنکارادا یاشادیغی دؤورده او، " تورک تاریخ قورومو " و " تورک دیلی قورومو " ایله یاخیندان امکداشلیق ائتمیشدیر. ۱۹۵۲- جی ایلدن آنکارادا نشر اولونان " آذربایجان " ژورنالیندا خالقیمیزین تاریخی و ادبیاتی حاقیندا بیر سلسله مقاله سینی ده بورا علاوه ائتسک، م.ا.رسولزاده نین حیرت آمیز یارادیجیلیغی حاقیندا تصور داها دا آیدینلاشار. او، ایکینجی دنیا محاربه سینه قدر پاریسده روسجا نشر اولونان " قافقاز " (۱۹۳۲-۱۹۳۸) و فرانسیزجا بوراخیلان " پرومئتی " (۱۹۲۸-۱۹۳۹) ژورناللاریندا اؤز مقاله لری ایله چیخیش ائتمیشدیر. اونون ۱۹۲۰- جی ایلدن سونرا ایشلندیگی آچیق و گیزلی ایضالاردان " محمد امین رسول زاده " ، " یالواج اوغلو " ، " محمد امین " ، " م.ا. رسولزاده " و ... قئید ائتمک اولار. آنکارا اونیوئرسیتتی نین طیب فاکولته سی نین کلینیکاسیندا شکر خسته لیگیندن یاتان محمد امین ۱۹۵۵- جی ایل مارتین ۶-دا گئجه ساعات اون بیره اون دقیقه قالمیش اوچ دفعه " آذربایجان... آذربایجان... آذربایجان... " دئییه رک ابدیته قوووشدو. آنکارا رادیوسو مارتین ۷- ده ساعات ۲۲-۴۵ دقیقه ده سابق آذربایجان میلیلی شوراسی نین صدری م.ا.رسول زاده نین وفات ائدیگینی تأسوفله بیلدیردی.

او، آنکارا اسری قیبرستانلیغیندا دفن ائدیلیب. وفاتی موناسیبتیله تورکییه ده، ایراندا و غربی أوروبا اولکه لرینده خیلی نئکرولقو چاپ اولونوب. بونلاردان ان ماراقلیسی س.ا.تقیزاده نین چاپ ائتدیردیگی نئکرولقو دور. اصلی اوردوباددان اولان، اؤزو تبریزده دونیایا گلیمیش، م.ا.رسولزاده ایله بیرلیکده ایران مشروطه اینقیلابی نین اساس رهبرلریندن بیری حساب ائدیلن، سونرالار پهلوی اصول- ایداره سی نین طرفدارینا چئوریلن و اؤز دوغما خالقینا یاد بیر آدام اولان، ایرانین ان گؤرکملی دؤولت خادیمی، دیپلوماتی و عالیمی ساییلان سید حسن تقی زاده " سخن " ژورنالیندا یازیردی: " رسولزاده، بوتون عؤمرورم بویونجا، شرق دونیاسیندا تایننا راستلاشمادیغیم، موبالیغه سیز سؤیله یه بیله جگیم فؤوقلاده نادیر

اینسانلاردان بیرری ایدی. محمد امین بی تربییه لی، قوووتلی و ساغلام منطق صاحیبی، تمیز قلبی، دوغرو سؤزلو، متانتلی، تام معناسییلا دوروست، فیکیر و یولونا درین بیر ایمان بسله ین فداکار، موجهید و اؤرنک بیر اینساندی. بئله لرینه زانمیزده و هله بیزیم طرفلرده راست گلمک مومکون دئییلدیر " (" سخن " ژورنالی، تهران، ن ۴، ۱۹۵۵- جی ایل). ۱۹۷۸- جی ایلده، اؤلوموندن ۲۳ ایل سونرا: - آنکارادا م.ا.رسولزاده نین " میلی تسانود " (" میلی هم رای لیک ") آدلی کیتابی نشر اولوندو. ۱۹۸۵- جی ایلده دونیانین ان قدیم اونیورسیتئتلیریندن بیرری اولان آکسفورددا م.ا.رسولزاده نین " قافقاز پروبلیمی ایله علاقه دار اولاراق پان تورانیزم " آدلی کیتابی اینگیلیس دیلینده اؤن سؤزله، روس دیلینده ایکینجی دفعه چاپ اندیلمیشدیر. م.ا.رسولزاده نین ۱۹۸۹- جو ایلده " عصریمیزین سیاووشو " و ۱۹۹۰- جی ایلده ایسه " آذربایجان رئسپوبلیکاسی نین کئچمیشی، تشککولو و ایندیکی وضعیتینی " آدلی کیتابلاری آنکارادا یئنیدن ایشیق اوزو گؤرموشدور.

دیرلیک ندیر ؟

دیرلیک، ایشته بیر موضوع کی، صحیفه لر دولوسو یازی یازدیرا بیلر، فقط بیز " دیرلیک " ی آنلادیغیمیز کیمی آنلاماق اوچون حال حاضریدا دیرلیک اوچون اولونان حربردن و دیرلیک نامینا ایجرا اولونان شتاتلاردان داها بلیغ بیر بیان اولاماز ظنینده ییز. دونیانین متمدن میللتلری اؤز دیرلیکلرینی تامین اوچون جهنمی سیلاحلارلا موسلح اولوب، بیر ی بیرلری نین اوستونه هجوم اندیرلر. نه عجایب بیر تلقی کی، ایستدیکلری کیمی دیرله بیلک اوچون اؤلومو قبول اندیرلر. دیرلیک اوچون اؤلورلر.

دیرلیک اوچون اؤلکم! أوروبا دیرلیگی بو درجه ده معزیز توتور و اونا بو قدر اهمیت وثریر. حال بوکی شرقده، علی الخصوص، شرقی ایسلامدا یالقیز اولماق اوچون دیریلرلر. باشقالریندا مقصد دیرلیک ایسه، بیزیم مقصدیمیز اؤلومدور. ایشته دیرلیگی و دیرلیک فیکرینی آوروپالیلار کیمی آنلاییب و آنلادا بیلک دیرلیگین مقصدینی تشکیل اندیر. آوروپالیلاردا دیرلیک محض قوتلی اولماقدان عیبارتدیر. بدنا و روحا قوتلی اولماق. گرک بیر اینسان و گرک بیر میللت علما و بدنا قوتلی اولمایینجا دونیادا یاشایا بیلک نعمتیندن محروم دور. یاشایا بیلک اوچون ایجابیندا یاشاماگی بئله فدا ائده بیله جک قدر، رشید اولان میللتلردیر کی، دونیادا دیرلیک حاقی قازانیرلار.

مودافعه نفس و مبارزه یحیات خصیصه سی ذاتا بوتون موجوداتدا قویولموشدور. اینسان دئییل، حیوانلار دخی اؤز نفسلرینی مودافیعه و اؤز دیرلیکلرینی موحافیظه اوچون وار قووه لری ایله چالیشیر، چارپیشیرلار.

اینسانلار بیلافرق میللت و مذهب دوشمنی عومومیلری اولان طبیعتله مباریزه ائتمک مجبوریتینده دیرلر. گؤردویوموز مدنیت ایچینده بولوندوغوموز عمران ایشته بشریتین طبیعتله ائتدیگی داعوالاردان آلدیغی غنیمتلردیر. هر هانکی میللت کی، طبیعتله قارش ی ایجرا اولونان موحاریبه ده داها باجاریقلی و داها قوووتلیدیر، او میللت طبیعتدن آلینان غنیمتدن ده داها زیاده ایستیفاده اندیر. هله یالقیز بونونلا قالماییب دونیانین نعمتترینی تقسیم اندرکن، دیری میللتلر اؤزلرینه هر کسدن زیاده پای چیخاریرلار. ایشته بو خصوص، عومومی دیرلیگیندن

باشقا اینسانلار آراسیندا بیر ده خصوصی بیر دیریلیک وجودا گتیریر کی، بو خصوصی دیریلیکلرین ان موتکامل بیر شکلی میلی دیریلیکلردیر. میللتلر قوتلی و ترقی اولمادیقجا دیریلیک معنای حقیقی و ماددییسی ایله آنلامادیقجا، طبیعتدن آیینان غنیمتلردن حیصه لرینه آنجاق بیر قوت لایموت دوشر. ایشته بو قوت لایموته قناعت ائدن میللتلر کارگاهی بشریتده ان سو فلا خیدمتلر ایفا ائدن فصیل عمله لردیر. نفت معدنلرینده چالیشان " Çormi raboçilər " کیمی.

منجه، مدنیت بشریت میللتلرین زحمتلریندن حاصل اولان بیر یئکوندور. هر میللت اؤز ایقتیدار و اؤز ایستیقلاالی سایه سینده، یعنی اؤز دیریلیگی ایله اؤزونه خصوصی، خصوصی اولدوغو قدر ده قیمتلی بعضی شئیلر علاوه ائدیر کی، بیر میللتین اؤلمه سی و یاخود اؤلگون فیکیرلرله یاشاماسی یالقیز اؤزونون بدبختلیگی دئییل، بشریتین ده بؤیوک بیر نقصانی نی تشکیل ائدیر. یوخاریدا باشقالاری دیریلیک اوچون اؤلدوکلی حالدا، بیزییم اؤلکم اوچون دیریلدیگیمیزدن بحث ائتمیش ایدیک. ایندی تکرار بو بحثه عودت ائده لیم:

بیز، یعنی ایسلام عالمی و ایسلام میللتلری دینییمیزین ساغلام امرلریندن چوخ اوزاقلاشاراق دونیا دیریلیگینه غریب بیر نظرله باخماغا باشلادیغیمیز زاماندا بیری باشقالاریندان روزه خواری و اونلارداکی ترقی و عمرانین اسیر و دستگیری اولدوق، بونو اعتراف ائتمه لیگیز. بیزجه، دونیانین دیریلیگی بیر مانقیرا دیمز. بئش گون دونیادان اؤترو اینسان چالیشماسا داها معقول بیر ایش گؤرموش اولور. چونکی بو دیریلیک موقتیدیر، بوراسی دا بیر کاروانسارادان عیبارتدیر. دوغرودان دا ایسلام عالمی ایله آوروپا عالمی نین آبادلیغی مقایسه ائدیلسه، بیرینجیسی نین خارابا بیر کاروانسارادان عیبارت اولدوغو همین آنلاشیلار.

فقط دوشونمه لیدیر کی، بو گون دونیانین ان مؤحکم سنگرلرینی خاک ایله یئکسان ائدن توپلارین مقابیلینده کهنه کاروانسارالارین حالی نه اولار؟

بو کیمی کاروانسارالارین اینسانی یاشادا بیله جگیندن بحث ائتمیه لیم. بونلار اؤلومو چهارچشم ایله گؤزله ین بیر عابدین حضورقلبیله رازونیا زینا دا کافی گلمز.

بئله دونیایا بیر قلم چکیب ده بوتون دیریلیگی آخیرت دیریلیگیندن عیبارت بیلیمگی، بیر امری دین بیلیمک سلیم دوشونولرسه بؤیوک بیر خطادیر. چونکی بونون نتیجه سی مادی و معنوی بیر فلاکتدیر کی، دونیانی دا، آخیرتی ده بریاد ائده بیلر. " الدنيا مزرعه الآخرت "

مزرعه نی آباد ائتمک لازیمدیر. بونا دا آنجاق دیریلر یارار. دیریلیک ایسه علما، روحا و جسمما قوتلی اولماقدان و دیریلیگی سئومکدن عیبارتدیر.

نظره بیر آز غریب گلسه ده دئمک ایسته بیرم کی، دیریلیک دونیانی سئومکدن عیبارتدیر. معنای خاصی ایسه دونیاپرست لیکدیر.

دیریلیکلرین ان قیمتلیسی ده میللی دیریلیکدیر.

دیریلیک ندیر؟

فیلسوفلار و صوفیلر نه دئییرلرسه دئسینلر: دیریلیک دونیانی سئومکدن و اؤز حقوق و ناموسونو موحافیظه ائده بيله چک قدر قوتلی اولماقدان عیبارتدیر.

میللی دیریلیک

بو فیکریمی ایندی بوردا آچاغام: سئودیکیم، ناموسو میلتهپورانه سینه شوبهه ائتمه دیکیم روفقاداتان بیررسی، غایت صمیمی اولاراق بیر گون منه بئله بیر سؤال وئرمیشدی: ایسلام میللتلری اوزه رینه تسلط ایجرا ائدن متمدن میللتلرین تسلطلری نتیجه سینده، بشریت نقطه ی نظریندن حاصل اولان پارلاق نتیجه نی گؤردویوموز حالدا، میللیت پرورلیک نامینا عناد ائدیپ ده ایسلام میللتلری نین مستقیل قالمالارینی آرزو ائتمکدن نه کیمی بیر فایدا گؤزلوبوروز؟

من بو سوالا جاواب اولاراق، بو فیدانی بیز دئییل، بشریت و مدنیت بشریت دخی بکلیر دئییه جاواب وئرنجه، موصاحبیم یالقیز دلیل و ثبوتلا قانع اولاجاغینی بیان ائتمیش ایدی. منیم اولارجا مصمم ادا اولونان بیاناتیم ایسه بیر وجهیاتی ایدی.

هر میللتین یاشادیغی موقع، کئچیردیگی تاریخ، منسوب اولدوغو عیرق نتیجه سی اولاراق بعضی خاصیتلری واردیر کی، او خاصیتلر اولارلا مخصوصدور. اونداکی بو خصوصیتلر عالم مدنیتده خصوصی بیر تاقیم ابداع و ایختیراعلار وجوده گتیریر کی، اولارین اصلیلکلی مودقیققلر نظرینده فوق العاده قیمتله ده یر شئیلردیر. دیقته اولونموشسا هر میللتین بیر شئیده ماهیر اولدوغو گؤرولموشدور. آلمانلار صنعتده، فرانسیلار ظرافتده، اینگیلیسلر گمیچیلیکده، بئلچیکالیلار ایجتیماعی تشکیلاتدا، ایتالیانلار موسیقیده، باشقالاری دا سایر خصوصلاردا شهرت تاپمیشلاردی. هر میللتین اؤزونه مخصوص بیر ساحه ی مدنیتی واردیر کی، اورادا اونون ایبراز ائله دیگی مهارتی دیگر بیر میللت گؤستره بیلیمیر. بونلارین بو خصوصیتلریندن ایسه مدنیت بشریت بیر چوخ اصلی شئیلره و گوناگون آثارصنعت و دوهایا مالیک اولور. آلمان میللتی، ژرمن عیرقی اؤزونون ایستیقلالینی تامین ائلمه سه و اؤز مدنیت خصیصه سینی موحافیظه ائتمه سه ایدی بشریت شوپئنهور، فیخته، گوته، فاوست، گوتنبرگ و لوتر کیمی دوھالاری دا گؤرمیه جک ایدی. فرانسا دیگر بیر عیرق و قومیت ایچینده مونحل اولوب دا اؤز منلیگینی ایتیرسه ایدی، بشریت ۱۹- جو عصرین فیکیرلری اوزه رینه حکومت ائدن او فیکیر قهرمانلارینی ژان ژاک روسو، دیدرو، مونتنسکیو، ویکتور هوگو و ولترلری ده

غایب ائده جکدی. ایتالیا میلیتینی آنلاماسا، اؤزونده کی خدادادی قوتلردن خبرسیز قالسا، ینی باشقا بیر میلیت طرفیندن یوغرولوب هضم رابیدن کئچیلسه ایدی، ایندی نه دونیانین بیرر عامه یظرافتینی تشکیل ائدن هئیکلر واردی نه ده میکئلائز کیمی هئیکلتراشلار.

نه اوزاقلارا گئدیریک. بیر کره تصور ائدینیز کی، روسیانین ایستیقلاللی اولماسا، روسجا دا محکوم، مغلوب بیر ليسان اولسا، باشقا بیر میلیت طرفیندن، مثلا: روسیانی مادی، معنوی بو قدر تاثیر و نفوذ آلتینا آلمیش آلمان میلیتی طرفیندن کاملا تمثیل (آسیمیله) ائدیلسه ایدی، عجباً، بیز پوشکین، لئرمونتو، دوستویئوسکی، تولستوی، شالیپین، مئچنیکوو و سایره یه مالیک اولاجاق می ایدیک؟ معلوم کی، یوخ!

میلنترین عمومی شخصیتلریندن کئچندن سونرا بو مسئله ایله علاقه دار اولان آیری آیری فردلری آلساق، یننه تمثیل (آسیمیلیاسییا) ایله ایستیقلالین مدنی و ایداعی فرقی نی گؤره جگیز. ظن ائدیرم کی، اگر بیر ایستاتیسیتیک توتولسا، گؤروله جک کی، دایما موقته دیر صنعتکارلار منسوب اولدوغو میلیتله، مادی و معنوی رابطه و علاقه لرینی داها زیاده ساخلامیش اولانلار آراسیندان چیخیر. مثلا، یاخشی بیر روس موحریری اولوب دا اؤز حیاتینی کمالینجا تصویر ائتمک بیر روس قلبی نین، روس ویجدان عمومی سی نین ترجمانی اولما بیلیمک اوچون روسلار کیمی دوشونمک، اولنار کیمی حس ائده بیلیمک لازیمدیر. بونون اوچون ده روس اولماق، روس یاشاماق و روسلاری اولدوقجا بیلیمک گرکدیر. حال بوکی، روسلارشمیش بیر موسلمان بالاسی، یا تمثیل اولونموش بیر ارمنی دیغاسی، یاخود دؤندریلمیش بیر یهودی اولادی نه قدر اؤزلوگوندن اوزاقلاشمیش اولسا دا یننه بؤیله بیر روس اولما بیلیمز: اولما بیلیمگینجه ده اوندان یاخشی و مفید بیر روس موحریری چیخماز.

اوندکی ایداعی قوتلری عقیم قالار، بوندان ایسه یاشادیغی محیط ضرر چکر. او محیطده بو کیمیلر چوخ ایسه اقامت بیر نفره دئبیل، بیر میلیت و بیر قومیته سرایت ائدر. دئمک بشریت عالیله سینه داخیل اولان بیر فردین ذاتی، اهمیت و قیمتی اکسیلر. بشریت بیر چوخ ذکالاردان محروم قالار.

اؤزلوگوندن چیخاریلیب دا باشقا بیر میلیته تمثیل ائدیریلن شخص تمثیل ائدن محیطه بؤیوک بیر فایدا وئره بیلیمه دیگی کیمی، اصلیندن منسوب اولان محیطه ده بؤیوک بیر فایدا یئتیره بیلیمز. چونکی آدیغی حال و تربیه سیله اؤزوکولردن اوزاقلاشمیش اولار.

اونلار بونو، بو دا اونلاری آنلاماز. دئمک کی، " از آنجا رانده از اینجا مانده " معیوب و سقطی بیر شی وجودا گلر.

بیزیم محیطیمیزده کی روسجا اوخوموشلاریمیزی تدقیق ائتسک، گۆره جگیز کی، عالی دیپلوم آلمیش، بؤیوک تحصیل گۆرموشلریمیز آراسیندا آنجاق او قیسمی آز-چوخ ایقتیدارلی و منسوب اولدوغو موحیطین ایشلریله علاقه داردیر کی، آز- چوخ تورکجه ساوادی وار و اؤز میللیتی نین نه اولدوغونو بیلیر. صرفا روسجا ایله بؤیویوب ده اؤزلریندن خبری اولمایانلار ایسه اکثرا منسوب اولدوقلاری موحیطین احتیاجلارینا قارشی لاقئیددیرلر. بو لاقئید و بو ثمره سیزلیک البته کی، بؤیوک بیر اقامتدیر. بؤیله عقیم فردلره مالیک اولان هئیتلر هر نه قدر فال اولسالار دا فایدا وثرمزلر، مدنی اقامته محکومدورلار. قاطیر دا فالدیر، ائششک قدر داواملی، آت قدر قوووتلیدیر. فقط عقیمدیر و تناسولدن محرومدور. حیاتی نی همیشه باشقالارینا مدیوندور. حیاتی هامبالی اولماق کافی دئییلدیر. اونون موولیدی اولماق گرک. قاتیرداکی قوووت و داوام مووقتیدیر. آرتیریلیب و تربییه ائدیلمه سی غئیری مومکوندور. حال بوکی آنداکی قوت، ائششکده کی داوام قانونی تکامل و توارثون بوتون حؤکملرینه تابع ذی حیات بیرر قوت منبعلریدیر.

کناردان بیر میللتین گلیب تسلط طریقيله دیگر میللته قالب گلمه سی، اونون بالاجمله شخصیتلرینی محو ائده رک اؤزونه تمثیل ائتمه سی ده عئینيله قاطیر حاصل ائتمک کیمی بیر شئیدیر. تمثیل طریقيله تمدن ائتمک هر نه قدر ابتدای امرده نظره بعضی پارلاق نتیجه لر گؤسترسه ده، حقیقته هئیت بشریت ده کی، اصلی قوه لری کورلاماقدان و اونلاری دوغماق و آرتیرماق خصیصه سیندن محروم ائتمکدن باشقا بیر شی دئییلدیر.

بو گون ایرانی کئچیرمکده اولدوغو بو ان فلاکتلی گونلردن " خیلاص " ائتمک اوچون اینده کی ایستقلال کؤلگه سیندن ده محروم ائدیپ، باشقا مورتققی بیر میللتین ایداره و تمثیلی آلتینا وئرسنیز احتیمال کی، انزلی بیر نچه ایلین ظرفینده باکییا مئیدان اوخویاجاق قدر ترققی ائده ر. و بندر بو شهر ده بمبیدن هئج ده گئری قالماز. فقط بو سری ترققی نین مقابیلینده امین اولونوز کی، ایران بیر داها نه فردوسی یئتیرر، نه سعدی، نه حافظ.

میللی ایستقلال، علی الخصوص، میللتله خصوصیتلری نین موحافیظه سینی تامین ائدن ایستقلال دایما بشریت ساحه ی مدنیتده یئنی و اصلی بیر تاقیم ایداعلار، ایختیراعلار

نویدینده دیر کی، مدنیت بشریت دئدیگیمیز شئی ده بو بداعت و ایختیراعلارین مجموعیندن عیبارت بیر یئکوندور.

بیز قافقازیبالیلار بیر نقطه نظریندن ترقیات مادی میزجه ایرانلیلاردان دا، عثمانلیلاردان دا ایره لیدگیز. مصرلیلرده کذا، هندوستان دا بؤیله. بونونلا بئله دفتری ایختیراعات عالمده جزایچه ده اولسا دا نه بیر ایسمیمیز وار، نه ده بیر رسمیمیز. حال بوکی، ایرانین هئج اولماسا " محمدیه " نامیله بیر سیتاره کشف ائدن محمود خانی، تورکییه نین ده ایسمی آروپا قاموسلاریندا بیر لیسانی تقدیره ثبت و ضبط اولونان مونیر پاشا کیمی موخترع بیر دوکتورو واردیر. توفیق فیکرت، عبدالحق حامید کیمی بؤیوک شاعیرلره مالیکیتی اوچون ده تورکییه اؤز ایستیقلال میلیسینه بورجلودور.

هئج شوبهه یوخدور کی، دونیانین میللتلره بؤلونه رک قرار توتماسی مدنیت بشریت نقطه ی نظریندن بیر زائددیر. میللتلرده کی منلیگین عدم ایستیقلالی و اونلارداکی ذاتی خاصیتلرین باشقالاری نین خاصیتلری ایچینده مونحل اولماسی بو زایدلری هئج شوبهه یوخ کی، میدل بیر ناقیض ائدیر. ناقیضلرین عددی چوخالدیقجا، معادیله نین قیمتی آزالماق علمی جبر قایدالارینداندیر.

دوستانا بیر صحبتین خاتیمه سینی تشکیل ائدن بو بایاغینی یوخاریدا ذکر اولونان رفیقیمه قارشی آشاغیداکي وجهله تلخیص ائتمیش ایدیم:

عجله بیر صورته مادتا ترقی ائدیپ معنویات جا محروم قالمقانداسا، مادتا گئج ترقی ائدیپ، معنویات جا مستقیل قالمای تجریه ائدیرم. چونکی میللتین ده، بشریتین ده فایداسی بوندادیر.

باشقالارینی تمثیل اوچون دئییل، اؤز منلیگینی موحافیظه اوچون چالیشان میلل تپرستلیک مدنیت بشریت نامینه تقدیر و تصدیق اولونمالی ضروری و فایدالی بؤیوک بیر فیکردیر.

میلت پرستلیگین و میلی دیریلیگین نه اولدوغونو یاخشيجا بیلمک اوچون اولجه میللتین نه اولدوغونو اؤیرنمک و اونو اؤیرنمک اوچون نه کیمی واسیطه لره رجوع ائتمک لازیم اولدوغونو آنلاماق گرکدیر.

بیزده " میللت " کلمه سی نین معناسی چوخ یانلیش بیر صورته تلقی ائدیلمکده دیر. نه قدر عالی تحصیل گؤرموش، مدنی حیات و مدنی مملکت لر گؤرموش آداملاریمیزا تصادوف

اډرسينيز كې، هانسی ميللتنسینيز، دئيه وئره جگینيز سوالا: " موسلمانام " — دئيه جواب وئريږ. و بو جاوابين هئچ ده ناموافق اولدوغونو دوشونمز. حال بوکې، همن آدام اوژو بير نفر روسا " ti iz kakoy natsii " - دئيه وئردیگی سوالا " xristianin " جاوابینی آلسا، مذکور جاوابی اولدوقجا گولونج و جاواب وئرن شخصین جهلینه دلیل توتار. اصلینده بیزده " امت " کلمه سیله " میللت " کلمه لری نین فرقی آیریلمامیشدیر. بلکه ده قدیمده " امت " ایله " میللت " آراسیندا فرق اولماییب، قومیت و جنسیت جامعه سینی آندیران " میللت " کلمه سی هم کیش و هم دینلیک جامعه سینه علم اولان " امت " کلمه سیله قاریشمیش و " میللت ایسلام " تعبیری مشهور اولموشدور. " میللت " ی nasyon معناسینا آلاجاق اولورساق، بو هئچ ده هم دینلیگی بیلدیرمز. بو، دینداشلیقدان علاوه بیر چوخ " داشلیقلاری " دا جامع اولدوغو کیمی، بالخصه دیل بیرلیگینی لازیم گتیرر. معنای معاصیری ایله " میللت " کلمه سی ایشته بو دیل بیرلیگیندن حاصل اولان جامعیتی ایفاده ائدیر. فقط باشلیجا دیل بیرلیگیندن عیبارت اولماقلا برابر میللت مفهومی باشقا خصوصلارا دا شامیلدیر.

آوروپا قاموسلاری " میللت " کلمه سینی بو صورتله تعریف ائدرلر: " اینسانلارین اخلاق اساسلاری اوزه رینه قورولموش اتحادلاری نین بؤیوک بیر شکلینه " میللت " دئییلیر. میللت داخیلینده اولان مختلیف هئیتلرین بیربیرلریله برابر یاشاماسینا متحد، بیر دیرلیک کئچیرمه لرینی آرزو ائتمه لری شرط اولدوغو کیمی، او جامعه یه داخیل اولان بعضی هئیتلرین دیگرینه تسلط ائتمه مه سی ده لازیمدیر. شرایط تاریخییه " میللت " ین دؤولت شکلینده کی موجودیتینه مانع اولسا دا، مدنی و ادبی شکیلده کی ظهوری هر حالدا مومکوندور. مثلا، اجنبیلر طرفیندن پارچالانمیش قطعه-قطعه اولونموش ایتالیا هئچ بیر زامان میللت واحیده اولماقدان قالمادیگی کیمی، ایندیکی حالدا اوچ دؤولت آراسیندا بؤلونموش اولان لئهلری کمالی جسارتله بیر میللت سایماق اولار. اؤز-اؤزلوگوندن معلوم دور کی، بیرلیگی درک ائلمک و اونو آرزو ائلمک تاریخی بیر زمینده و اینسانلارین تدریجا قومیتدن میللیت و میللیتدن ده میللت درجه سینه چیخمالاری ایله حاصل اولور " .

بورادا ایشله نیلن قومیت، میللیت و میللت سؤزلری نین فرقی ایسه قاموسلار بؤیله تعین ائدیرلر: " قومیت " یالنیز نسل و دیل بیرلیگی؛ " میللیت " دیل و مدنیت-بیرلیگی و " میللت " ده مدنیت و میلی دیرلیگی درک ائتمکله حاصل اولار. یعنی بیر آتا-بابادان یتیشمه و بیر دیلده دانیشان کیچیک بیر طایفا و یا قوما، قومیت سؤزو اطلاق اولونار:

شاهسئون کیمی شاهسئوندن بحث اندرکن بیر قومدان بحث اولونار. آرتیق شاهسئون میلیتی دئیلمز. بیر چوخ بو کیمی قومیت و طایفالر جمع اولوب بیر دیل ایله برابر معین بیر مدنیته مالیک اولان آذربایجانلیلاردان بیر میلیت کیمی بحث ائتمک اولار. شمالی تورک - تاتار، کریم، تورکستان، آذربایجان و غرب تورکلری عوٹمانلیلاری جمع و میلیتترین بیر نئچه بؤیوک شکلینه حایز اولان جامعیته ایسه "میللت" کلمه سی وئریلیر.

ایشته بو صورته اسلاویان، ژرمن میلیتترینه مقابیل وضع اولونا بیله جک کلمه تورک، فارس و عرب کلمه لری اولا بیلر. مسلمان و یاخود ایسلام کلمه سی دئییل، بونلار آنجاق ایسلاویتله خریستیانلیق کلمه لرینه مقابیل قویولا بیلرلر.

"میلیت" و "میللت" سؤزلری نین قلبی بو صورته تعریف اولوندوقدان سونرا اصل میلیت و یاخود میلیتی و اونون مفهوم ونو وجودا گتیرن عنصرلردن بحث ائده لیم. میلی مدنیته و یاخود میلیت، دیل بیرلیگی، عادت و اخلاق بیرلیگی، عنعنه تاریخی و نهایت اعتیقاتدات دینی بیرلیکلری نین مجموعوندان موتشکیل بیر محصولدور.

اگر میلیتین حایز اولدوغو اجزالارینی بیر-بیریندن آیریپ آرالاریندا بیر نیسبت تعیین ائده جک اولورلارسا، یوزده اقللا هشتاد دیل بیرلیگی اولدوغونو رعنا گؤرورلر. دیل میلیتین بؤیوک حیصه سیدیر. اونون ظاهیری و باطینیدیر. میلیتلی بیر-بیریندن آیران ان بؤیوک علامت، ایشه بو دیل دامغاسیدیر. میلیت تشکیلینده عنعنه تاریخی نین ده بؤیوک مدخلیتی واردیر. فقط بعضا بو عنعنه میلیتین اتحادینا رخنه یئتیره جک بیر شکیلده ده اولا بیلر. حال بوکی دیل ایله دینده بو جهت اولاماز. فقط دین جهتی یئنه دیل قدر متین و مؤحکم حساب اولونا بیلیمز. چونکی دیل دایمیدیر، باقیدیر. ترققی و تکامل ائدیرسه ده، اساسلی بیر ائتیلاف و تغیره اوغرایاماز. حالا کی، تاریخده بیر چوخ دینلر دیشمیش اولان میلیتلر موجود دور. ذاتا هئج بیر میلیت یوخدور کی، دینین کراتلا دیشمیش اولماسین. اخلاق و عادات اوزه رینده کی فوق العاده تاثیریه نقطه نظریندن دینین ده میلیتده بؤیوک ایشتیراکی واردیر. دیل ایله برابر دینده ده بیر اولان میلیتترین معرفت قومیتلری داها تئز حاصل اولوب، آرالاریندا میلی ووجدان داها اول اینکیشاف ائدیر.

میللتترین حیاتی دا آنجاق بو میلی ووجدانین اینکیشافی سایه سینده مومکون اولوب، آنجاق بو ووجدانین تاثیریه دیر کی، میلی ایده آل حاصل اولور. میلی ایده آلین حصولو ایلدیر کی، میلیتلر اؤزلرینه شانلی، شرفلی بیر دیریلیک تامین ائده بیلرلر.

سایره یئرلرین موسلمانلاری کیمی، بیز روسییا موسلمانلاری میلیتدن اول دین جهتینه اهمیت وئرديک. بوتون حرکات ترققی پروانه میزده دین نامینه دیریلیک گؤستمک ایسته دیک. تورکجه قزئنه چیخاردیق آدینا موسلمان قزئته سی دئدیک. تورکجه تئاترلار، اوپئرالار دوزلتدیک عنوانلارینی موسلمان تئاتروسو و موسلمان اوپئراسی دئدیک. مکتب آچدقی روس موسلمان مکتبی نامینی وئرديک.

جمعیتلریمیزین صیفتلری یئنه "موسلمان" کلمه سیندن عیبارت اولدو. حال بوکی ائله دیکلریمیزین هامیسی تورکجه اولوب و تورک مدنیت آثاری سینی دیریلتمک اوچون ایدی. موسلمانلیغین ایبتیدای تاثیریندن گله رک بیز اؤزوموزو موسلمان آدلاندیردیغیمیزدان اصیل میلیتیمیزین عنوانینی تشکیل ائدن تورکلویه اهمیت وئرمه میش، همان "موسلمان" آدینا قناعت ائلمیش ایدی. هله ده ائتمکدگیز. هله بو قناعتله ده قالمامیشیق، باشقالاری بیزه "تاتار" و "پرشییان" دئمیشلر، اونا دا اعتراض ائتمه میشیک. بو تامامله اوندان گلمیش کی، بیز اؤزوموزو نئجه کی لازیمدیر تانیمامیشیق. اؤزوموزو عملیجه تانیمیش اولسایدیق و میلی دیریلیگین نه کیمی اساسلار اوزرینه قورولماسی لازیم اولجاغینی کامیبنگی بیلسئدیک، البته کی، "موسلمان اوپئراسی" دئمیه جک، بونون "خریستیانسکایا اوپئرا" قدر گولونج بیر شئی اولدوغونو درک ائده جک ایدی. اؤیله ده تورک صحنه سی نین اوپئرا آرتیستی اولماقلا ایفتیخار ائدیگیمیز حالدا، نام مستعار اتخاذ ائدرکن "اسکی" عاداتینا احتیاج گؤستمه ییب آغدامسکی، سارابسکی عوضینه آغداملی، سرابلی دئییه جگدیک. اؤیله ده "موسلمان صحنه سی" دئییل "تورک صحنه سی" دئییه جک و باش فاجیعه اوینایانیمیز عربلینسکی دئییل، عربلی اولجاقدی. فقط بو کیمی خصوصلار میلی روحون اساسلی بیر صورتده اینکیشاف ائتمه سی ایله، میلی ویجدان و میلی ایمانین حصوله گلمه سی نتیجه سینده بالطبع اؤز-اؤزوندن دوزله جگیندن بؤیله بیر ویجدان و ایمانین نه صورتله حاصل اولجاغیندان دا بحث اولونمالیدیر.

میلی ویجدان ایله ایمانین نه صورتله هاسیل اولجاغیندان بحثی بو نؤمره یه ود ائلمیشدیک.

میلی ویجدان و یاخود میلی ایمان میلی دیریلیکده کی عمل و آرزونون موجودیتیندن و اونون صورتی حس و بیانیندان حاصل اولور. هر میللت دئییل، حتی بیر شخصین اؤزونه

گۆره بیر عملی واردیر. بونا باشقا تعبیرله میل و آرزو دخی دئمک اولار. بونون فیرنگجه سی " ایده آل " گلیر. عوئمانلیجادا سون زامانلاردا بونو " مفکوره " دئییه ترجمه ائدنلر ده واردیر. هر شخصین آرزو و عملی بالطبع اؤزونون ایقتیدار و مسئله کی ایله موتناسیب اولور. مثلا، بیر معلمین مکتب مودیرلیگینه نایل اولماق ایستمه سی اونون اوچون بیر عمل تشکیل ائدیر. بیر موحریرین قزئته صاحیبی اولماغی آرزو ائلمه سی اونون ایده آلیدیر. اؤیله ده بیر چوبانین بؤیوک بیر سورو صاحیبی اولماق دیله مه سی اونون مفکوره سیدیر. دئمک کی، بیر شخص اؤز ایقتیدار و باجاریغی دایره سینده منته نه یه مالیک اولماق ایسترسه، او شئی اونون عملیدیر. عملسیز کیمسه یوخدور. اونسوز یاشاماق ناقابیلدیر.

عمل فعالیتته، فعالیت ده تر ققییه موجب اولور. شخصلر عمل سیز یاشایا بیلمه دیکلری کیمی، میللتلر ده عمل سیز یاشایا بیلملر. ایشته میللتین عموما ده موجود اولان حاکیم بیر عمل و آرزو یولوندا بسلنا گیزلی حسلر میلی و یجدان ایله ایمانی تولید ائدیرلر. فقط بو میلی عمل لاری کیملر ظهورا چیخاریر و میلی و یجدان نه صورتله ظاهر اولور؟ بونو آنلییالیم:

یوخاریدا کیمسه نین عمل سیز اولمادیغینی ادعا ائتدیک، فقط عمل دان عمله فرق واردیر. شخصی عمل لر هر نه قدر موشکول و استحصالی چتینده اولسا، بؤیوک اولای بیلمز. ینی اونا بؤیوک و میلی عمل دئییلمز و او میلی و یجدانین طلب ائله دیگی ده اولماز. مثلا، بیر هامبال میلیونئر اولماق عملینا دوشر و بو چتین مقصده نایل اولسا بئله، بو عمله بؤیوکلوک نامی وئرلیمز. فقط بیر فرد اؤز موحیطی نین فایداسینی دوشونه رک شخصی اوچون دئییل، قومی و یاخود میللتی اوچون بیر عمل بسلسه، بونا بؤیوک عمل دئمک اولار، بو کیمی آداملارا دا بؤیوک عمل پرورلر، یاخود مفکوره چی ایسمی وئرلر.

مثلا، روسلاردا بؤیوک پیوتر، لومونسوو، فیرنگلرده ژان ژاک روسو، ناپولئون؛ آلمانلاردا لیوتتر، بیسمارک؛ عثمان لیلاردا سولطان محمد فاتح، مدحت پاشا؛ ایرانلیلاردا نادر شاه ایله فیردووسی؛ افغاندا امیر عبدالرحمان خان بو کیمی بؤیوک عمل پرورلرندیر.

بؤیوک میلی عمل بسله ینلر اول نظرده گؤرولدویو کیمی او قدر ده آز دئییلدیرلر. اونلار هر زاماندا اولموشلار و واردیرلار. یالنیز شهرتلری، ایقتیدارلاری و گؤردوکلری ایشلرین اندازه سینه گۆره دیر. اؤزز شخصی مقصدی خاریجینده موحیطی نین احتیاجی ایله مشغول، اونون سعادت نامیناعمل بسله ین و او عمل لره اؤز شخصی عملی کیمی خیدمت ائدنلر همین بؤیوک

عمل پرورلر دندیرلر. بیر میللت آراسیندا بو کیمیلر محدود، یا مفقود اولارسا، او، میللت پوستقیل و ساغلام بیر ووجود اوزو گوژمز و باشقالاری نین زبردستی اولوب، آیاقلاری آلتیندا ازیلر، گئدر. چونکی، شخصلره مومکون اولمادیغی کیمی، میللتلره ده عملسیز یاشاماق قابیل دئییلدیر. فقط بؤیوک عمل پرورلر بو بؤیوک عملی هارادان آلیرلار؟

اصیل آراسیندا یاشادیقلاری محیطین اؤزوندن.

بیر محیط، داها واضح بیر تعبیرله، بیر میللت افرادی نین اورکلرینده میللیتلری و محیطلری حاقیندا بعضی آرزولار واردیر. فقط بو آرزولارا بیر شکل و صورت وثرمکدن اؤزلری عاجیزدیرلر. مشترک بیر عمل بسلیرلر، فقط بو بسله دیکلری نین نندن عیبارت اولدوغونو تعیین ائده بیلیمیرار. آرالاریندان بیر ایقتیدارلیسی چیخیب دا بو هر کسین مبهم بیر صورته حس ائتدیکلرینی معین بیر شکل و صورته قویونجا، باخیرسان کی، بیر چوخلاری اؤزلری نین ده مبهم بیر صورته حس ائتدیکلری شئین مذکور عمل پرور طرفیندن تعیین اولونانین عئینی اولدوغونو گوڑویورلار. دئمک کی، عمل پرور بیرسی نین قلمه و یاخود دیله گتیرمک صورتله تصویر ائتدیگی بو لوحه ی ایستیقبال بیر آیینه ی خیالیدیر. هر کس اؤزونو ایسته دیگینی او آینادا انعکاس ائتمیش بولویور و درحال اؤزونون دخی او فیکیرده اولدوغونو اظهار ائدیر.

آیری- آیری عمل پرورلر طرفیندن تصویر و تعیین اولونان، باشقا تعبیرله، احزار اولونان میللی عمللار لایحه سی خالقین اصل دوشونوب ده حس و آرزو ائتدیگیله توافوق ائدیسه، مذکور عمل سریع بیر صورته خالق آراسیندا اینتیشار ائدر و بوللو طرفدارلار قازانار. یوخسا محدود بیر دایره ده اینتیشار تاپیب نهایت، نیسیان بوجاغینا آتیلیب قالار.

مثلا، فرانسای اینقیلاب کبیریندن اول موجود اولان اصول حیاتدان آروپا خالق بیزار اولموش و عقل لرین او واختا قدر حاکیمی اولان نظریه و فلسفه لر کؤشه میش هر کس حالین بؤیله لیکله داوام ائده بیلیمه جگینی دوشونموش ایدی. جماعت دیگر بیر طرزحیات آراددی. و هر کس اؤزو- اؤزلوگونده ده احوالین نه یوللا دییشمه سی لازیم گله جگینی موبهم بیر صورته حس ائتمکده ایدی کی، روسو او مودهیش قلم نقادی ایله ظهور ائتدی. موجود اولان طرزحیاتی باشدان آیاغا تنقید ائده رک، تازه بیر حیات عملی نین اندازه سینی گوستریدی. بوتون آروپا همین روسونون یازدیقلارینی آقیشلادی، هر یئرده فیلسوف اؤزونه آتشی طرفدارلار تاپدی. " روسولوق " خالق ائله بیر هیجان و غلیانه گتیردی کی، خالق

اونون وضع ائيله ميش اولدوغو اساسلارين مودافيعه سي اوچون جانيني فدايا حاضير اولوب، عمل اوغروندا بي انتها قالانلار بئله توكولدو.

پاپاليق حد و اندازه دن چيخميش بي پايان جينايتكارليقلاري و سوي-ايستعماللاريندان بيزار اولان خريستيانليق عالمي ليوتترين ظهورو ايله تاسيس ائدن پروتستانتيغي دخي اؤيله بير حرارت و صميميتله قارشيلادي. چونكي ليوتتر موحيطي نين موبهم بير صورته دوشوندوكلريني تدوين ائلميش و معين بير شكله قويا بيلميشدي.

بولقار ميللتي بير زامان محو و نابود اولوب گئتميشدي. هر كس بير داها بولقار دئيه ميللت وجودا گله جگيندن نا اميد ايدى. حتي زمانه سي نين ان موتفككير بير سيماسيني تشكيل ائدن ولتتر بئله بولقارلار حاقيندا " مونقرىض بير ميللت " دئميشدى. فقط سونرا بولقار بؤيوك عمل پرورلى "وازولار و بايايلار" ظهور ائتديلر. بولقارلارين تعبير ائده بيلمه ديكلى عمللاريني قلمه گتيريب اونلاري شعرلنديرديلر. بؤيوك بولقار تاريخي يازيلىب بورادا بولقارلارين ان نازيك حسياتلارينا تائير ائدن و اونلاردا روح ميللى اويادان حادته لر جانلانديريلدى. " يوخ " دان بير " وار " عملا گلدى. " مونقرىض " ميللت ديريلدى، اؤزونو آروپايا تانيتدى. يونانيستان دا بؤيله اولدو. اگر واختيله تاسيس ائدن " ETR " جمعيتي ميللتي باشينا جمع ائديب ده توركلرى وطندن قومماغا موفق اولدو ايسه، محض او اؤز ميللتي نين ويجدان و ايمانيني دوغرو بير صورته تحليل ائده رك، خالقين مبهم بير صورته، دويدوغو ميللى عمللاري حقيقت ايله درك و تعبير ائده بيلمك سايه سينده اولدو.

ايشته بو خاريقه لر ايجاد ائده بيلن بؤيوك عمللرين موللبدى اولان ميللى ويجداني درك و ميللى ايمانين ايقتيضا ائله ديگي بؤيوك عمللرى كشف و تفسير ائده بيلمك اوچون هر شئيدن اول مذكور موحيطي و ياخود ميللتي اؤيرنمك، اونون مازيسيني بوتون تفصيلاتي ايله تدقيق ائتمك لازيم گلديگي كيمي، بير ميللتن معنوي مؤوجوديتيندن عيبارت اولان ديليني ده تدقيق ائلمك، ميللتن يوزده دوخسان ركنوني تشكيل ائدن بو موهبت زمانين بوتون دقايقيني آراماق و سونرا دا او ايستيقبال اوچون بير چوخ گرانبها ماده لر ساخلاميش اولان مازيني، او خاريقه لر يارادا بيلن آنا ديلي ايله ميللته آنالاتماليدير.

بؤيله ميللى بير درس نتيجه سينده ده هئچ شوبهه يوخدور كي، ميللى ويجدان تاسيس ائدر، او دخي بؤيوك و ميللى بير عمل تؤوليد ائدر.

کئچن مقاله میزده بؤیوک میلی عملین نه کیمی بیر قوووته مالیک اولدوغو ایله، اونون ماهیتیندن و نه صورتله حاصل اولابیله جگیندن بحث ائتمیشدیک، بو کره یئنه او موضوع اوستونده دوراجاغیز.

میلی بیر ایده آلین تاسیسینه ندن لازیم گؤرولویور؟ بونو یاخشيجا درک ائده بیلیمک اوچون بیر آز کئچیلیمیش و کئچیرمکده اولدوغوموز میلی حیاتیتمیز ایله اونون تظاهرلینه تهلیل و اینتیقاد باخیشی ایله باخمالیییز. نه گؤرولویور؟

بیزده بیر چوخ جمعیتلر تاسیس اولونویور. بیر چوخ کیتابلار نشر اولونویور. بؤیوک-بؤیوک یاپیلار، بینالار تیکیلیر. فقط بونلاری نه کیمی بیر مقصدله یاپییوروز؟-دئییه وارد اولان سوالا جاوابیمیز چوخ دا سریع و معین بیر شکیلده دئییلدیر. یقینم کی، " میللت اوچون یاپییوروز " جاوابینی وئرمکدن عاجیز دئییلیز. فقط بو قدرلیک بسیط بیر جاواب کافیمیدیر؟ همن خئیرات و معاریف ایله ایشتیغال ائدنلره میللتینیزین عملی و میللتینیزین تعقیب ائله دیگی مقصد ندیر؟ دئییه سورولسا، لابد جاوابیندا معتل قالارلار. ایشته ایشلریمیزده عومومی بؤیله بیر رابطه ی حقیقی اولمادیغیندان گوردویوموز ایشلریمیزده آرزو اولونان روح و بوتون مؤسسات خیره میزی بیری-بیرینه باغلايان حبل المتین یوخلوقو هر زامان سیزیلیر. قوجامان بؤیوک بیر جمعیت خیره بیناسی یاپدیراریز. اما میلی بیر مؤسسسه اولماق اوزره یاپیلان بو بینانین هانسی طرز-معماریده یاپیلاجاغینا هئج ده اهمیت وئرمیز. قاباغیمیزا گلن ایلك مهندیسی توتوب دا " آل بیزه بیر بینا یاپ " دئییریز. او دا گؤتورور بیر آز " قوتیک " دن، بیر آز " رونسانس " دان، بیلیم ندن، بیر آز جادا " ماور " (عرب) طرز معماریسیندن قاریشیق بیر کومپازیسیون یاپار. داشی-داش اوسته قالار، مدحش بیر بینا، عالی بیر عمارت وجودا گتیریر. بو عظمت، بو بؤیوکلوک البته کی، بیزی فرحلدیریر، قلب لریمیزه بیر شادلیق گتیریر، فقط بیر چوخ خرج لرله حاصل اولان تزینات بیزه تورکلگون، موسلمانلیغین کئچمیشده کی عظمت و احتشامینی آندیرا بیلسیدی، بیزیم ده اؤزوموزه مخصوص معماریقدا بیر اصولا، هم ده گؤزل، عالی تقلیده شایان بیر اصولا مالیک اولدوغوموزو بیلدیرسیدی؛ البته کی، بینانین مادی عظمت ایله موتناسیب معنوی بیر بؤیوکلوگو ده اولاردی و حقیقتن ده بو بؤیوک عملین محتشم بیر آبیده سی کسیلردی.

معین میلی عمللر بسله یین میللتلرین تاجیرلری بئله کونتورلاریندا آپاردیقلاری محاسبات دفترلرینی اؤز آنا دیلرینده یازیرکن بیر کره بیزیم خئیرییه و معاریف ایشلریله

مشغول اولان جمعیتلریمیز محاسباتینا دا دقت اولونسون. بوتون روسجا، هله محاسبات دفترلی (بلکه ده بؤیله لیگی تفتیش اوچون لازیمدیر، دئییه مدافعه اولونور) اویاندا، مکتوبات دا روسجادیر. نطقلر دخی چوخ کره روسجا ایراد اولونور.

سنه لردن بری قرائتخانامیز واردیر. فقط ندیر او قرائتخانا؟ تاپیلارمی اورادا ایسته دیگیمیز مطبوعات؟ وارمی اورادا نشر اولونان میلی قزئتلرین مجموعه لری؟

هردن بیر بو ادیبه، او جماعت ایشی گؤرنه یوبیئی یاپیریق. فقط بو گون میرزه فتحعلی آخوندووو تدقیق ائتمک ایسته ین بیر منتقید موجود اولان کیتابخانالاریمیزا گئدیپ، اونا دایر بیر قده ر اولسون، معلومات بیغا بیلرمی؟ و یاینکی آذربایجان تورک تاریخی ادبیاتی ایله ایشتیغال ائتمک ایسته ین باشقا میلی بیر موسسه، خصوصی بیر محل تاپا بیلرمی کی، اورادان ایسته دیگی وصیتی الدهه ائتسین؟

یوخ!

حال بوکی، قرائتخانامیزدا، کیتابخانامیزدا چوخدان بریدیر کی، وار.

روسییا مملکتی نین بیر جزینی تشکیل ائدیریک. روسیادا یاشیریق، اونون وطنداشاریق. بالطبع، مادام کی، بورادا دیریلیریک، دیریلیگیمیزین بیر چوخ احتیاجلاری واردیر. بو احتیاجلارین بو واختا قدر ندن عیبارت اولدوغونو مودور و معین بیر شکله گتیره بیلدیکمی؟ ۱۹۰۵ و ۱۹۰۶ سنه لرینده روسیایا تاریخی بیر زامان گلدی. او زامان هر طبقه و هر میللت اؤزونون چوخدان بری دوشونوب ده بیر مفکوره (ایده ال) کیمی بسله دیگی شئیری هامان مئیدانا قویدو.

اونو و بونو ایسته ییریک دئدیلر. یالنیز بیز بیر امر واقع قارشیسیندا بولوندوق. نه ایستیه جگیمیزی، اعتبار اف ائده لیم، بیلمه دیک. بونو بیلن تک- تک فردلریمیز وار ایدیه اونلارین دا بیلدیکلرینی بیزه بیلدیرمه یه واخت یوخ ایدی، روسیانی کئچیرمیش اولدوغو او مشهور سنه لرده بیز بیر تلاطمه دچار اولان گمییه بنزه ییردیک کی، هارایا گنده جگینی و ساحل نیجاتی نه طرفده گوردویونو بیلمیردی. هر حالدا بیر طرفه اولسا دا سکان ساخلاماق لازیم گلیردی. بیز ده بیزیمله برابر تهلوکه یه توتولموش اولان دیگر میلتلرین گمیچیلرینه باخدیق، یولوموزو اونلارین گئتدیگی سمته دوزلتدیک. بالطبع، الیمیز سکاندا تیره ییر و اورکلریمیز مجهول بیر عاقیبت قاباغیندا چیرپینیردی.

توفانا توتولان بیر گه می اوچون هدفسیزلیک نه قدر مهلک ایسه، تاریخی ساعاتلاردا بولونان بیر میللت اوچون ده عمل سیزلیک او قدر مهلک دیر.

او زاماندان بو واختا قدر آز عؤمور کئچمه میشدیر. محاریبه لر متناسیبتیله حددی-رشدی یئتیشدیگینی اثبات ائدن روسییا تکرار بیر امر واقع قارشیسیندا بولونورسا، تیره مز بیر اله مالیکیک کی، میللیت گمیزین سکانه برک-برک توتوب دا مقصد طرفه یول آپارسین؟ بوراسی سوال یئری.

منجه گمیچیلیکده معمول اولان آسمان شناسلیغا آشینا اولماییب دا گنده جگیز. یولون اولدوزونو تانیما دیغمیزجا الی تیره مز سکانهچینی دا بولانمایاجاییق. مقصدیمیزی نشان وئرن او پارلاق اولدوزو داها کشف ائده بیلمه دیک. کشفینی آختارانلار بلکه ده واردیر. فقط، داها بودور کشف اولوندو دئییه مئیدانا چیخانلار گؤرولمه دی، یاخود گؤرولموشسه ده گؤردوکلرینی عمومیت لشدیره بیلمه میشلردیر.

بو اولدوزو نه جوره کشف ائتمک اولار؟ ایندی ایسه هامیمیزین اوستونده دوشونمه سی لازیم اولان بیر مسئله!

بو واختا قدر ائله دیگیمیز خطادان، آرتیق آیریلما زامانی گلمیشدیر. ندیر او خطا؟ بیز بو واختا قدر بوتون عمومی و میلی ایشلرده آنجاق ظاهره باخمیش و قالیبی تقلید ائتمه یه چالیشمیشیق. بوندا بیر دره جگه قدر موفق ده اولموشوق. یابانجی بیرسی، مثلن، باکییا گلسه و تورکجه بیلمه ییب ده یالیز ظاهریمیزله حقیمیزده بیر فیکیر ائدینمک ایستسه، اونو آلیب بیر کره نیکولایئوسکی کوچه ایله کئچیرسنیز: بوراداکی میلی اولماق اوزره یاپیلان عالی عمارتلی گؤستررسنیز، سونرا کیتاب مغازه لرینه آپاریب، جا-مکان لاری دولدوران بیر چوخ اثرلری اونا نشان وئیرسنیز. شوبهه سیز کی، بو غریب سیاح باکی تورکلری نین اولدوقجا متمدین و عمل پرور بیر میللت اولدوغونا حکم ائدر، گئدر.

فقط حقیقتن ده بئله دیرمی؟ یوخاریدان بری سؤیله دبکلریمیز ایندی ایسه بؤیله اولمادیغینی اثبات ائدیر. خطامیزی دا بورادا اعملییک.

منجه، بونو باشقا یاندا آراماغا لزوم دا یوخ. دیگرلرینجه بیلیم، منجه بو اولدوقجا واضح و آشکاردیر.

بیزده ایشلریمیزین روح و معنویاتینا عاید اولماق اوزره بؤیوک بیر بوشلوق وار: عمل (ایده آل) بوشلوقو، بو بوشلوق هر طرفدن حس اولونور. بونون مروّجی اولماق مجبوریتینده اولان مطبوعات دئمک اولار کی، هامیدان زیاده ایده آل سیزدیر.

بئله اولونجا، نظره گلیر کی، ابتدای امرده مطبوعات دان باشلعلمی، مطبوعاتا بیر ایدئال، بیر مسلک وئرمه لی. فقط بونو نه جور ائتمه لی؟

بو خصوصدا آز چوخ دوغرو بیر فیکیر ائدیله بیلیمک اوچون مطبوعات و ادبیاتین ماهیتجه نئجه بیر شئی اولدوغونو بیلیمک لازیم گلزمی؟

مطبوعات و ادبیاتی محیطین، باشقا بیر تعبیرله، میللتین حیات و حیثیتینی انعکاس ائتدیرن بیر آیینه تصور ائدرسک، شوبهه سیز بئله دیر، اوندان نقصان لارینی اصلاح اوچون اساسی بیر واسیطه یه مراجعت اولونمالیدیر.

معلومات دور کی، مغازه لرین جا-مکان لارینی دولدوران یازیلار اکثریتله جاوانلاریمیزین قلمیندن چیخیر. جاوانلار ایچلرینده بعضی خودپسندلری اولماقلا برابر چوخ کره ده صمیمیت و حسن نیت له قلمه ساریلیرلار. آرزو اولونان نتیجه نی وئره بیلیمیرلرسه، قصور اؤزلرینده دئییل، محیطیمیزین عمل نقطه نظریندن بوشلوقوندادیر. بؤیوک عمل لره مالیک اولمایان یازیچیدان، امین اولونوز کی، فوق العاده و معاصر بیر اثر گؤزله مک خطادیر. بؤیوک عمل لر نثرینه خدمت ائده لیم کی، بوتون نقصان لاریمیزی آنجاق بو اصلاح ائده بیله جک. آنجاق بودور کی، ایشلریمیزه بیر روح وئره جک، دیریلیگیمیزه میلیلی بیر دیریلیک بخش ائده جکدیر. دیگر بیر نظره گؤره ده حقیقی ادبیات آنجاق او ادبیاتدیر کی، محیطین احتیاجینا جاواب وئرسین و میللتین حیاتی و حیاتی یارالارینی، نئجه کی، لازیمدیر، تصویر ائله سین.

شوبهه سیز کی، بو نقطه نظر صحیحدیر، ایسته دیگیمیز بیر ادبیاتی ووجودا گتیرمک، حصولونو آرزو ائتدیگیمیز فیکیر و مسلک جریانینی دوغورا بیلیمک اوچون هر شئیدن اول میلیلی احتیاجلاریمیزی اؤیره نیب ده اؤیرتمه لیک.

احتیاجلاریمیز لزومو درجه سینده آنلاشیلدیمی، سونرا چاره سینی دوشونمک و بو دوشونجه اساسیندا دا دیریلیگیمیزین منجی سی اول بیله جک بؤیوک عملی تاپماق موشکول بیر ایش دئییلدیر.

میللتین عمده روکنونو تشکیل ائدن شئی دیلدیر. دیل عادتین هر بیر هیئت یین هانسی بشر دسته سینه منسوب اولدوغونو گؤسترن بیر لوحه دیر. دیل میللتین هامیسینی تشکیل

اٹمہ سہ دہ، یوزدہ دوخسانینی وجودا گتیرن بؤیوک بیر عامیلدیر. بیر میللیتی محو ائدیپ ارادان گؤتورمک قصدینده اولان سیاسیلرده اصیل بونون اوچوندور کی، تمثیل (آسسیمیلاسیون) عملیاتی اجرا ائدرکن ان بیرینجی فیکیرلرینی دیله وئر و ان اول بیر میللتین دیلینی یاددان چیخارماغا سعی ائدرلر. قدیم زامانلارداکی اینسانلار داها مبتدی بیر حالدا ایدیلر. دین داها قوتلی بیر اجتماعی عامل علاوه اولونوردو. حاکیم میللتلری اؤزلری کیمی ائتمک اوچون دینی تدبیرلره توسسل ائدیپلر و اللری آلتینداکی میللتلرین اعتقادینا ایلیشیرلر. حال بوکی، دیلده داها موهوم بیر قوت اجتماعی اولدوغونو درک ائدن آوروپالیلار بونون عکسینه حرکت ائدیپلر. دینجه هئچ بیر تضییق ده بولونماییب و یقین کی، بو خصوصدا شدید تدبیرلر اتخاذ ائلمه ییب، بوتون همت لرینی حاکمیت آلتینا آلدیقلاری میللتلری میللیت جه محو ائتمه یه قویولدولار. بونو اوچون ده مذکور میللت لرین دیلیرندن باشلانندی. میللی مکتب لر تضییق ائدیلدی، آنا دیلی تهدید اولوندو.

ایندی ایسه یالنیز بوراسی نظر اعتنایا آلینمیش اولسا، میللتلر دخی تجدید ائتمک ایسته دیکده و میللیت جه منلیک حاصل ائلمک فیکرینه دوشدو، طبعییدیر کی، هر شئیدن اول دیلیرندن باشلیمیلدیپلر. چونکی دیل بیر نقطه نظرده هامان میللت دئمکدیر. بونا هر کسدن زیاده بیز تورکلر اهمیت وئرمه لیگیز. تورکلر خاصیت جه اولدوقجا متدین بیر میللتدیرلر. بو تدین لری سایه سینده ایسلامیتی قبول ائدیپلر سونرا او قدر اعتقاداتی- دینییه یه مربوط اولموشلار کی، عادتین تورکلرکلیرینی بله ایتیرمیشلر. ذاتا اسلام اؤزونه مؤمین اولان موختلف میللت لردن بیر میللت وجودا گتیره جک قدر قوه تمثیلییه اولدوغونا اعتقاد ائدنلر واردیر. حتی بؤیوک بیر تورک حکومتی تاسیس ائدن عثمان لی لار بله بو آخیر زامانلار قدر اؤزلری نین بیر تورک حکومتی اولدوغونا قناعت ائتمک ایستمه ییب، کندیلرینه " اسلام حکومتی " دئمیشلر. تورکلرده کی بو محویت و تمثیله عدم مقاومت خصوصیتی تورکلری هامان تورکلر بولونان اؤلکه لرین هر طرفینده آنلاشیلیر. عمومی بیر تورکجگی، فارسی و عربی نفوذ دان میرا صاف بیر تورکجه یه مالیک اولماقدان محروم قیلمیشدیر.

میللیت و مدنیتیمیزین خصوصیت و تمامیتینی تامین ائده جک اولان بیرینجی اساس تعجب دئیلمیر کی، استیقلال و تماميته یابانجی اولان تاثیراتا هر شئیده زیاده گیريفتار اولموشدور؟ بو گون بلاتردد دئمک اولار کی، هئچ بیر طرفدن موستقیل و اجنبی دیلیرین

نفوذوندان آزاد خالص بیر تورکجه یوخدور. ایستانبولدان توتوب کاشغاره کیمی هامیمیز، تعبیر جایز ایسه، پوزوق بیر دیل ایله دانیشماقدا و داها قاریشیق بیر دیل ایله یازماقدا ییز. بو قاریشیق لیدان قورتاریب دا حقیقی بیر دیل استیقلا لینا نایل اولابیلیمک اوچون نظریه یه لرین نه قدر مختلف اولدوغو معلومدور. دلیین اهمیتی- ایجتیماییه سی حاقیندا بسلنن نظریه لرین اختیلافی قدر، اصلاح یولونون لایحه لری ده او قدر مختلف دیر. کیمسه هر شئیدن ال چکیب ده بوتون یابانجی کلمه لری ترد ایله قدیم تورکجه یه، او یغور جایا موراجعت ائتمک قدر ایره لیگه گئدیر. کیمسه عربجه و فارسجا لغت لری تورکجه استیقلالی نین ان غدار دوشمنی علاوه ائدیر. اونلارین تورکی و محلّی شیوه ده موجود لغت لرله عوض اولونماسینی طلب ائدیر. بعضی لری ده تورکجه ده کی، فارسی و عربی لغت لری آنجاق اصطلاح اوچون قبول ائدیپ سایر لرینی توللاماق طرفداری دیلار. ضرری یالنیز اجنبی ترکیب و اسلوب دان گؤرنلر ده آز دئییلدیر. تورکجه میز حاقیندا پرورده اولونان بو قدر مختلف نظریه لر ایله اونلارین موافیق اولوب- اولمادیغیندان بو مقاله ده بالتفصیل مباحثه ائتمیه جگیک. بو خصوصدا بلکه ده باشقا بیر واخت محترم قاری لرله مبادلّه- افکار ائدریک. بو قدر لیک ذکریمیز ایسه یالنیز مسئله یه مناسبتی اولدوغو اوچوندور. بو خصوصلاردا واقع اولان مناقیشه و مذاکره لرین بوتون تورک عالمینده هر دایم واقع اولدوغو هر کسه معلومدور. بو یولدا کی، فیکیر مبادلّه لری گؤستریر کی، تورک عالمی نین هر طرفدن آز- چوخ تورکلوگون رکن- ونو تشکیل ائدن بو دیل مسئله سی نین حلّی الزام گؤرولور. بو اؤزو ده بیزده میلی دیرلیک ایله دیرلیک ایسته دیگیمیزه بؤیوک بیر دلیل دیر. فقط بو خصوصدا قطعی قرارا گله بیلیمک اوچون هله بیر چوخ علمی تدقیقاتلار لازیمدیر. آنجاق بو تدقیقلرین نتیجه سیندن حاصل اولابیله جک علمی مقدمات دان سونرادیر کی، مسئله نین حلّی قبول اولماق دیر. بو مقدمات لار حاضر اولمادیغی مدته همان مسئله نین حلّی نه قالخیشماق بیر آز عجله اولور. احتمال کی، آرزو اولونان نتیجه لری حاصل ائتمز. مما فیه بونلار حاضر اولونجایا قدر ادبیاتیمیز ایله دیلمیز تامام دورغون بیر حالدا قالسین تکلیفینی ده ائتمه بیریک. یالنیز بونو سؤیلمک ایسته بیریک کی، مقدمات مسئله حاضر اولمایانادک مسئله یه قطعی بیر قرار وئرمک ممکن اولمایا جاق دیر.

مقدمات ایسه آشاغیدا کی تدبیرلردن عبارت اولابیلر: بو گونه قدر بیزده بوتون تورک شیوه لری نین لغت لری نین جمعی، حقیقی بیر لغت کیتابی یوخدور. حتّی اصل تورکجه

اولماق معناسی ایله عثمان لیدا بئله بیر لغت کیتابی یازیلماشیدیر. یازیلان لغت کیتابلاری آنجاق لیسانی-عثمانی دئییلن ایندیکی اوچ-دؤرد دیلدن قاریشیق عثمانلی تورکجه سی نین لغتی اولموشدور. آوروپا، روس مستشرق لری طرفیندن بعضی کامل و ناقص لغت لر یازیلیمیشسا دا، بونلاردا هله دندیمیز مسئله ده حاکیم اولاجاق بیر درجه ی اهمیته مالیک دئییلدیلر.

بیز چوخ کره دیلسیزلیک دن شیکایت ائدیریک، بیزده بیر چوخ کلمه لر یوخدور دئییه، همن عربجه، فارسجا، یاخود دا روسجا و یا فرانسیزجایا موراجیعت ائدیریک. حال بوکی، قدیم اوغورجانین تدقیقی، جیغاتای لهجه سی نین تحلیلی، کازان و اورئنبورق تاتارلاری نین شیوه سی دئییل، ائومیزده آروادلاریمیز آراسیندا، کندلرده خالق میانینداکی دیله موراجیعت ائتسک، بو کلمه لرین مقابیللریندن بیر چوخونو بولاریز. کئچنلرده "پانیکا" سؤزونون گؤزلجه بیر ترجمه سینی من ائومیزده اوتوروب، عائله میزله صؤحبت ائله دېگیم عئنادا کشف ائدیم. مگرسه، "پانیکا" - "چاخناق" ایمیش. بو قدر قشنگ، آز- چوخ مانوس بیر کلمه دوردوغو حالدا، بیز بو کلمه نی بو واختا قدر همن هیجان، ولوله، تشویش، خلجان، بیلمه نه کیمی کلمه لرله ترجمه ائده رک گلمیشیک کی، معنای دا ایفاده ائده بیلمه میشلردیر.

ایشته جاوانلاریمیز اوچون موجود ماراق عئینی زاماندا دا اولدوقجا فایدالی بیر مشغله، هر کس بولوندوغو یئرده کی لغتler zürub امثالی و سایر خالق ادبیاتینا عاید اولان پارچالاری عئینیلن توپلایاجاق اولارسا، گؤررسینیز کی، همن آرزو اولونان تورک لغتی وجودا گلدی. هر شیوه نین لغتی یازیلدیقدان سونرا بالطبع اورتا و عومومی بیر تورکجه لغتی یازماق دا آسان اولاجاق و بؤیله بؤیوک بیر لغت وجودا گلدیکن سونرا "تصفیه لسان" دئییه مشهور اولان دیل تمیزله مک مثله سی ده ایمکان داخیلینه گیره بیله جکدیر.

دارالفنون لاردا اوخوماقدا اولوب دا، میللتلرینه آز- چوخ بیر خیدمت ائتمک ایسته ین جاوانلاریمیز ایشه بویورسونلار تعطیل زامانی مملکتلرینه گلدیکنده خالق آراسینا گیرسینلر، خالقین احتیاجلارینی اؤیره نیب اونا چاره لر آختاردیقلاری کیمی میلی دیلیمیزین احتیاجلارینا دا اولناردان درمان آراسینلار.

بیلمه لیدیر کی، بیر دیل سونی بیر یوللا خلق اولونا بیلمز. دیل تطبیعی بیر مخلوقدور. اونون خللاقی ایسه ادبا و موحریرلر اولماییب، خالق اؤزدور. بیر شاعیر ایله بیر ادیبین عرب و یا فارس قاموسلارینی ورقله ییب ده خوشونا گلدیگی بیر سؤزو همن مطبوعاتا آتماقلا دیل

ایصلاح دئییل، خاراب اولار، پوزولار، ایندیکی تورکجه نین حالینا دوشر. حال بوکی، خالق آراسیندان گوٲورولن لغتler یونولوب دا ادبی بیر شکل آلسا، او زامان ادبیات میلی له شر و آنجاق او زاماندر کی، ادبیاتدان گوٲوله نیلن فایدانی تورک میلیتتری ده آلا بیلرلر.

میلی دیلین دیریلدیگی اوچون لغتleri ییغماقدان باشقا خالق ادبیاتینی توپلاماق، جماعت آراسیندا اولان حنکابه لری، افسانه لری جمع ائدیپ، علمی بیر صورتده تحلیل و تصنیف ائتمک ده لازیمدیر. بونلار ادبیاتی خالقا یاخینلاشدیرماق اوچون لازیملی شئیلردیر. چونکی معین بیر ادیبین اوٲز بیلدیگی داخیل ائدیپ ده شخصی حسله دئییل، خالق کوتله سی طرفیندن عمومی بیر ویجدان و حس نتیجه سی اولان بو اثرلرده خالق و میلیتین روح اصلی سی همین تظاهور ائتمکده و او میلیتین نه کیمی بیر روح و حیصه مالیک اولدوغو و نه کیمی خصوصلاری نین محتاج ایصلاح و تربیه اولدوغو رعنا بیر صورتده گوٲورونمکده دیر.

کهنه ادیبلرله ادبیاتین تاریخینی یازماق، بیر تورک تاریخ ادبیاتی ووجودا گتیرمک دخی بو نقطه ی نظر دن اولدوقجا مفید و لازیمدیر

بو خصوصلاری نظره آلاق چوخ یاخشی اولاردی کی، شهریمیزده موجود اولان معاریف جمعیتلریندن بو خصوصلارا اهمیت وٲریب ده بو جهتلری تشویق ائدن اولایدی. تشویقین نه کیمی واسیطه لره مالیک اولدوغو معلوم دور. بونلاردان ان موثری ایسه، بیزجه ماددی بیر فایدا تامین ائدن مسابقه لر اولا بیلر. فقط بو کیمی میلی ایشلرده ان بوٲوک سایقی خالقی سئومک و میلیتینه دلی بیر عاشیق قدر مربوط اولماقدیر. ائی میلیتین ایستیقلاپینی تامین ائده جک تورک گنجلیگی، هارداسان!؟

آذربایجان داعواسی

۲۸ مایس ۱۹۱۸ میلی آذربایجان حرکاتی نین ان بؤیوک گونودور. بوندان ۳۴ ایل اؤنجه، میلی شورا طرفیندن آذربایجانین ایستقلاللی اعلان اولونموشدو؛ بو تاریخده تورک و موسلمان عالمینده، ایلک دفعه، میلی خالق حاکیمیتینه دایانان بیر جمهوریت قورولموشدور. یوز ایل اؤنجه، آیری-آیری، ۹ خانلیق حالیندا چارلیغین حاکیمیتی آلتینا دوشن آذربایجان، بیرینجی دونیا حربی نتیجه سینده چؤکن روسییا ایمپراتورلوغونون ویرانه آلتیندان سیاسی بیر بوتون، بیر میللت، بیر دؤولت اولاراق قالخدی.

۱۲ اوجاق (یانوار) ۱۹۲۰- ده بؤیوک دؤولتلر طرفیندن ایستقلاللی نین تانیماسی اوزه رینه، آذربایجانین داعواسی میللتلر آراسی بیر منله حالینا گلدی.

آذربایجان جمهوریتی ساده جه دونیا ائنسیکلوپئدیالاری ایله بیرینجی دونیا حربیندن بری دورلو لیسانلاردا باسیلان کیتاب، خریطه و اطلس لرده قئید ائدیلمکله قالمایب، عئینی زاماندا بؤیوک-کیچیک، اوزاق-یاخین ایلگیلی بوتون دؤولتلرین آرشیولرینده آذربایجان داعواسینا عاید دوسیالار (سندلر توپلوسو) واردیر.

سیاسی " **Garte du visite** " ای ۱۹۱۸-ده دونیایا تقدیم اولونان آذربایجان حرکاتی

نین عؤمرو ساده جه ۳۶ ایل دئییلدیر، البته!

آذربایجان تورک خالقی نین تاریخی گلیشمه سیرینده ۲۸ مایس ۱۹۱۸، سیاسی بیر

اولقونلوغونون موهوم بیر مرحله سیدیر.

عالم شمول کولتور ده یرلرینه و دورلو چاغلاردا یاشانمیش سیاسی ایستقلال و حاکیمیت خاطره لرینه مالیک بولونان آذربایجانین تاریخی بالحصه یاخین دوغو ایسلام شرطلری داخیلینده گلیشمیشدیر. سون یوز ایل ایچینده بو گلیشمه قافقازیا موقددراتی ایله ایلگیلی اولاراق معین اؤزلیکلر عرض ائتمیشدیر.

جمهوریتین قورولماسینا تقدم ائدن دؤورده آذربایجان توپولوگوندا اساسلی اوچ فیکیر جریانلی تبلورائتمیش بولونوردو. بونلاردان بیر، دینی دوشونوش گرگینجه، میللیت فیکرینه خور باخان ایسلامی اتحادچیلیقدی. بونا مقابل، یئنه میللیت آیریلیغینی رد ائدن کوسموپولیت

بیر فیکیر جریانی-سوسیالیزم واردی. بیر ساغچی، دیگرى سولچو بو هر ایکی کوسموپولیت جریانا آذربایجان چرچیوه سی داخلینده قالماق چوخ دار گلیردی. آذربایجان مفهومی اونلاری تامین ائتمیردی. اونلار اوچون یا " روسیادا مسلمانلیق " یا دا " روسیادا سوسیالیزم " واردی. میلی اولمایان بو جریانلارین آراسیندا میلی آذربایجان میلیتیجیلیگی مرکزی بیر موقعه بولونوردو.

تاریخ و کولتور آنلایشیندا تورکچو اولان بو میلیتیجی زومره، سیاسی آلاندا آذربایجان موختاریت و ایستیقلالینی حدف توتوردو.

آذربایجان تورک اؤزه للیگی نین فورمولونو وئرن و روسیا حاکیمیتینده کی تورک ائلری اوچون میلی- محلی موختاریتلر حالیندا اؤز موقددراتلارینی مستقیلا ایداره ائتمه طلبینی ایره لی سورن جانلی بوتون قوووتلر آذربایجاندا " موساوات " خالق فیرقه سی اطرافیندا بیرلشمیش بولونولاردی.

۱۹۱۱ ایلیندن بری گیزی فعالیتده بولونوب، روسیادا پارتلایان اینقیلاب اوزه رینه، ۱۹۱۷ده تشککول ائدن " تورک عدم مرکزیت فیرقه سی " ایله بیرلشن " موساوات " پارتیاسی نین باکیدا توپلانان ایلك کونگره سی ساده جه آذربایجان تاریخینده دئییبل، روسیا محکومو بوتون تورک ائلری نین یاخین تاریخینده ده موهوم بیر حادیثه اولموشدو. قبول ائتدیگی پروقرامدا آذربایجان موختاریتینی جسارت و صراحتله تثبیت ائدن بو فیرقه، او گوندن اعتبارا، گورجولرده مئنشئویک، ائرمینلرده داشناک پارتیبالاری کیمی،ماورای قافقازیا حیاتیندا آذربایجان تورکلوگونو تمثیل ائدن اوچونجو بیر قوت حالینا گلیمشدی. داشناک، مئنشئویک، موساوات اسم لری دوست، دشمن بوتون دیلرده داستاندی. بو اوچ اسمی تصریف ائتمه دیگی بولشئویکلر بالحصه سئورلر. گرک دشمن، گرکسه آذربایجاندان علاقه ایله بحث ائدن دوستلار اوچون " موساواتیزم " آذربایجان پاتریوتیزمی نین بیر مورادیفیدیر (بیر-بیری نین آردینجا گلن).

۱۹۱۷ ایلی نین آپرئلینده باکیدا توپلانان " قافقازیا موسلمانلاری قورولتایی " ایله عئینی ایلین ماییسیندا بوتون روسیا موسلمانلاری نین موسکوادا توپلانان قورولتاییندا بو تئزیسی مودافیعه ائدنلر " موساوات " فیرقه سینه منسوبدو.

روسیا قوروجولار مجلسینه یاپیلان سئچیم اثناسیندا بو سئچیمده ایشتیراک ائدن آذربایجان پارتییالاریندان یالنیز " موساوات " فیرقه سی نین بیاننامه سینده آذربایجان موختاریتیندن بحث ائدیلیردی.

سونرا، ۱۹۱۸ ماورای قافقازیا سئیمینده عئینی آذربایجان تئزیسینی یالنیز " موساوات " فیرقه سی ایله " طرفسیزلر بلوکو " نامینا اوخونان آچیقلامادا بولونوروز.

سئیمین داغیلماسی اوزه رینه، آذربایجان جومهوریتی نین ایستیقلالینی اعلان ائدن شورایی میلیده بوتون پارتیلرین آرتیق ایستیقلالچی اولدوقلارینی گؤروروز.

آذربایجان داعواسی نین یاخین تاریخینده ایز بوراخان بیر رول اوینایان فیکیر جریانلاری ایله مؤسسسه لری نین تاریخی مسندلری (دایاقلاری) بونلاردیر. " داعوامیز " این یاخین تاریخیندن بحث آچانلارین هر شئیدن اول، بو اوبیئکتیو حادثه و واقعلر اوزه رینده دورمالاری لازیم گلیر. بؤیله یاپیلیرسا داعوا تاریخی اساسلارا، فیکیرلره و فیکیر مؤسسسه لرینه باغلانمیش اولور.

میلی بؤیوک بیر داعوانی شخصلره باغلاماق و اونو پارلامنت و یا حکومتده بولونموش اولان بیر خئیلی منفرد اینسانلارین ورثه لیک مالی کیمی عاید ائتمک چوخ خطالی بیر آنلایشدیر. شورایی میلیدن ده، پارلامنتودان دا اؤنجه آذربایجان موختاریت و ایستقلال فیکیرینی عضو اولما ائتدیرن و بونو ساغدان-سولدان گلن بوتون موخالیفته قارشی ساوونان بیر مؤسسسه نین وارلیغینی اینکار و یا اهمال ائتمک میلی داعوا یا ضرردن باشقا بیر شی وئرمز. " داعوامیزی " فیکیر مؤسسسه لرینه دئییل منفرد شخصلره باغلیانلار، منسوب اولدوقلاری میللتین اینکیشاف ائتمه میس ایتدائی بیر جمعیت اولدوغونو بلیرتمیش اولدوقلاری نین فرقینده اولمایانلاردیر. " داعوامیز " این یاخین تاریخی، تاریخیمیزده کی فیکیر مؤسسسه لریندن تجرید ائده رک ایضاحا قالدیشانلار، بیله رک و یا بیللمه رک، تاریخی تحریف ائدنلرین تا اؤزلره دیر.

تاریخده فیکیرلرین اهمیتی وار دا شخصلرین هئچ بیر ده یری یوخمودور؟ البته واردیر. فقط، بو ده یر شخصلرین فیکیرلره صداقتلری و فیکیر مؤسسسه لرینه باغلیلیقلاری نسبتینده دیر. بو صداقت و باغلیلیغین شکیل و درجه سی آنجاق، بیر شخصی بیر شخصیت مرتبه سینه اولاشدیریر (چاندیریر). تاریخده ده یر و اهمیت کسب ائدن شخصلر، ایشده، معین فیکیر جریانلارینا و مؤسسسه لرینه باغلانان، اولارا سمبل اولان شخصیتدیر.

"داعوامیز" ای آنلادیرکن اونو حالی حاضیردا یالنیز " اوچ کیشی " نین باقی قالدیغی بیر لیسته یه باغلاماق و بو یاشایانلاری او اولنلرین سیاسی بیریحیک (واحدلیک) واریشی کیمی گوژمک سالییم (ساغلام) بیر دوشونجه نین اثری ساییلماز، طبیعی!..

داعوامیز، آذربایجان داعواسیدیر؛ بو، تاریخی و میلیلی بیر داعوادیر. یوخاریدا قید ائتدیگیمیز کیمی، بو داعوانین تاریخی فیکیر مؤسسسه لری و اونلاری قانلارییلا و جانلارییلا تقدیس ائتمیش قهرمانلاری واردیر. بو قهرمانلار، ساده جه میلیلی شورا، پارلامنت و یا حکومته منسوب اولان شخصلره اینحصار ائتمز. ایچلرینده میلیلی ایده آلا، آذربایجان فیکرینه، ینی "داعوامیزا" خیانت ائتمیش اولانلارین دا، مع الاسف، بولوندوغو بو تشککولر دیشیندا، شاعیریمیزین " بوزلو جهنم " دئدیگی سورگون یئرلرینده شهادت جامینی ایچن، خزرین قانلی سولاریندا آیقلارینا داشلار باغلاناراق بوغدورولان نئچه قوربانلاریمیز، شهیدلریمیز واردیر.

ساده جه حکومت و یا پارلامنت عضو اولماق، اینسانا اؤزه ل بیر امتیاز و شرف و ئرمز. اصیل امتیاز، اصیل شرف ادعا یا صداقتده و اونا حسن نیت و صمیمیتله باغلی قالمقدادیر. پارلامنت و حکومت دیشیندا فریدون کؤچرلیلر، پیری مرسل زاده لر، ایسلام قابیل زاده لر، میرز عباسلار، معلیمه وسیله خانیملار، قاسیم زاده قاسیم بیلر، رفیع بیلی خداد بیلر، شاعیر هوسین جاوید ایله احمد جاوادلار؛ گنج اؤیرنجی و ضابطلردن آغا کریم علیزاده، آغا سلیم رحیم زاده، سالمان رحیم زاده، ابراهیم آخوندزاده، دوکتور داداش حسن زاده و سایرلری کیمی نام و نیشانی ذکرائدیلمه یین دها نئچه قوربانلاریمیز و شهیدلریمیز واردیر. آذربایجان جلالدی باقروو ون بیر راپوروندا قئید اولوندوغو کیمی ۵۲-دن ضیاده قانلی خالق عوصیانلاریندا فداکارانه اولن مینلرجه ایگید پارتیزانلاریمیزی دا اونوتمویالیم. گنج اوردوموزون شهید کومانانلاری حمید قایتاباشیلاری، سولیمان پاشا سولکئویچلری، دیلهاس مورد گرایلاری، ابراهیم آغلاری، سلیموو حبیب بیلری و بیر چوخ دیگرلرینی ده ذیکرئده لیم.

ایسیم لری و خاطیره لری هامیمیزا عزیز اولان فتحعلی خان، نصیب بی، هحسن بی، صمد پاشا، ابوذری، محمد باغیر بی، مصیب بی، مرتضی بی، راحیم بی و سایر کیمی کئچمیش و میلیلی ایراده یه خیانت ائتمیش قارایئولر، قارابیولار کیمی بدبختلار ده، مع الاسف، پارلامنتودا عضو اولموشلاردیر.

عومومی بیر خلاصه یاپیلیرکن، آنا فیکیر مؤسسسه لریندن و بونلاری تمثیل ائدن شخص لردن بحث ائتمک قاچینیلماز بیر ضرورتدیر. تاریخده ایسیم لرینی فیکیر مئیدانا گتیرن سیم سیخی باغلامیش شخصیتلر واردیر. بونلاردان بحث ائتمک قدر طبیعی و نرمال بیر شئی اولما بیلیمز. بو بوتون فعالیتلری بیر تک شخصه استناد ائتمک دئمک دئییلدیر، البته!...

داعوانی اساس فیکیر سیستم و مؤسسسه لریندن آیراراق، اتوماتیک صورتده، معین دؤورده رسمی هر هانکی بیر صیفت و یا عنوان داشیمیش اینسانلارا آجاق باغلارفاق، فانی اولان بو فردلرین مئیداندان قالماسیلا داعوا دا بیتیمیش اولور. حال بوکی، آذربایجان داعواسی بئله اوچ-بئش کیشی نین حیاتیله اؤلچوله جک کیچیک بیر داعوا دئییلدیر. اونون شهدا قانیلا تقدیس ائدیلمیش فیکیر مؤسسسه لری واردیر. بو مؤسسسه لر باقیدیر. آذربایجان پارلامنتوسونو دا حکومتی نی ده دوغوران بو فیکیر سیستمی، قیزیل استیلا آلتیندا بالحصه قوووتلنمیش گنج نسلین مقاومتیله پولادلاشمیش و مهاجرته ایللردن بری داوام ائدن موجدایله سایه سینده آیدین فورمولونو بولموشدور. میلی نشریات و مؤسسسه لر طرفیندن بو داعوانین ایدئولوژی بوتون صحیفه لری اینجه دن اینجه یه ایشلنمیشدیر. بؤیله بیر حرکتین موقددراتی، شوبهه سیز کی، اوچ-بئش فانی نین حیاتینا منحصر قالا بیلیمز.

جدی بوتون داعوالار کیمی، آذربایجان داعواسی نین دا قوت و حیاتییتی، بو بؤیوک فیکرین، ایستقلال ایدئولوژیسی نین نسیلدن نسله کئچمه سینده دیر. یئنی نسیل، اسکی نسلین ساووندوغو (مودافیة ائتدیگی، قورودوغو) ایدالی منیمسر و بو ایده آل اوغروندا چالشمیش باشلیجا فیکیر قوروجو و شخصیتلرینی ایده آلیزه ائدرسه بونو، داعوا نامینا، مثبت بیر حادثه اولاراق قبول ائتمه لیگیک.

یاخین تاریخیمیزده داعوانی حاقیله تمثیل ائدن فیکیر مؤسسسه لرینی اهمال ایله ساده جه منفرد شخصلره مال ائتمک، آذربایجان توپولوگونون گلیشمه میش ابتدای سوییه ده اولدوغونو سؤیله مک اولور، حال بوکی، ۱۹۱۸-ده ایستقلالینی اعلان ائدرکن، آذربایجان تورکلوگو، سیاسی فیکیر جریانلارینا مالیک اولغون بیر توپولووقدو. اورادا روسیا اسارتینده کی بوتون تورک توپولووقلارینا اؤرنک اولاجاق میلی دئموکراسی ایدئولوژیسیله سیاسی بیر فیرقه واردی کی، تورکلوگون فئدرالیست جریانی تمثیل ائدیردی.

او زامانکی شرطلر داخیلده، تورکچولوگون، " موساوات " فیرقه سینده تمثیل اولونان بو جریان، حادبته لرین گلیشمه سییله، تورکییه ده آتاتورک جمهوریتی نین، اسکی روسیادا ایسه دورلو تورک جومهوریتلری نین قورولماسی ایله حیاتییتینی اثبات ائتمیشدیر. بولوندوغوموز مهاجرت شرطلری داخیلینده، آذربایجان داواسی نامینه بیرلشمک، میلی داوانی یاشاتمیش و یا یاشادان فیکیر سیستم و مؤسسسه لرینه حؤرمت ائتمکله اولور. بونون اوچون هر تورلو کیچیک حسابلاردان و مرضی حسلردن سییریلاراق آنا فیکره اؤنم وئرمک لازیمدیر.

یاخین کئچمیشی اینکار و مشخص فیکیر و شخصیتلری چورومتک غیرتیبله مئیدانا آتیلانلار، بیله رک و یا بیلمیه رک، بؤیوک داوانی کیچیلدنلر دیر. بو خصوصدا هامیمیزین چوخ تیتیز (سون درجه جیدی) و دیققتلی اولمامیز ایجاب ائدر.

بونو بیلمه لیگیگ کی، " داوامیز " فانی اوچ کیشی نین اینحصارینا آلیناجاق قیسیر بیر داوا دئییلدیر. او نسیلدن نسله دؤور ائدیلن فیکیر مؤسسسه و شخصیتلرینه صاحب ولد (اولاد) بیر داوادیر. تجروبه لی بؤیوکلری ایله دلی قانلی گنجلرینی قوپماز ایده آل و فیکیر تسانودیبله بیر -بیرینه سیم سیخی باغلایان بیر داوا..

دونکو ایده آلیست نسل ایله بو گونکو ایده آلیست نسلی بیر بیرینه باغلایان، بوندان ۳۶ ایل اؤنجه، ۲۸ ماییس ۱۹۱۸- ده، ایستقلال بیاننامه سینی اینتاچ (نتیجه وئرمه) ائتدیرن بؤیوک فیکیر حرکاتیدیر.

ایستر اؤلموش اولسون، ایستر حیاتدا بولونسون، ایستر یاشلی اولسون، ایستر گنج اولسون، ایستر اسکی مهاجیر، ایسترسه یئنی مهاجیر اولسون بوتون آذربایجانلیلارین بو معزم (بؤیوک اهمیتلی) هحرکاتداکی موقع و شرفلری، اساس ایدئولوژییه گؤستردیکلری و گؤستره جکلری صداقت، باغلیلیق و خدمتربیله موتناسیبیدیر.

بوتون مثله، بو خصوصدا تیتیز (سون درجه جیدی) داوانماقلا برابر، معتدل بیر اؤلچویه مالیک اولماق، حادبته ، مؤسسسه و شخصیتلری تقدیرده وطن سئورلیک ایجابی اولاراق، عدالت و اینصاف حسیندن آیریلماقادیر.

میلهی آذربایجان حرکاتینین خاراکتئری

ایدئولوژی منشایی اعتباریله میلهی آذربایجان حرکاتی، شرقده کی میلهی قورتولوش ایده آلاری ایله غریبه کی کولتور و دئموکراسی جریانلارینی کندی (اؤز) نوعوندا بیرلشدیرمیش بیر حرکاتدیر (۱).

موسولومان و تورک مملکتی اولماسی اعتباری ایله قافقازیا آذربایجانی نه دین، نه عیرق، نه ده کولتور باخیمیندان اؤزو ایله قطعاً علاقه سی اولمایان روسیا طرفیندن، آنجاق سیلاح گوجو ایله توتولموشدور و معلوم اولدوغو اوزره، تاریخی عنعنه سی تورک و ایسلام دوشمانلیغینا دایانان بو دولته هئچ بیر زمان ایسینه بیلمه دیگیندن گرک تورکچولوک و گرکسه ایسلامچیلیق ایداره لری بورادا دایما جانلی اینعیکاسلار تاپمیشدیر.

زامانین کئچمه سی و ایجتیماعی قوتلرین آپیلماسی سایه سینده، جمعیت حرکاتینا گئیش خالق طبقه لری نین داها زیاده قوووشماسی نیسبتینده، موسولومان شرقین دیگر هرھانسی بیر مملکتیندن داها اول آذربایجانداکی میلهی حرکات آوروپالی بیر شکل آلمیشدیر.

کندی دایره سینده تورک دونیاسی نین ان بؤیوک شاعیری فوضولی کیمی اوستالارا مالیک بولونان آذربایجان ادبیاتی ۱۹-جو عصرین باشلاریندان اعتبارا معاصرلشمه یه باشلامیشدیر.

بؤیوک مجددید میرزا فتحعلی آخوندزاده، عمومی خالق لیسانیندا یازدیغی اؤلمز اثرلری ایله آذربایجان جمعیتینه یئنی بیر ایستقامت وئرمیشدیر. او، شکیلجه ده یئنی اولان-موسولومان دونیاسیندا ایلك پیس یازان اودور-اثرلرینده ۱۸-جی عصرین لیبرال مکتببندن آیینمیش تامامیله یئنی فیکیرلر ترویج (رواج وئرم) ائتمیشدیر.

میرزا فتحعلیدن باشلایاراق، آذربایجان ادبیاتی آوروپا ایده یالارینا آلیشاراق، حیات حادیته لرینی تدقیق و تنقید گؤزو ایله گؤرمه یه باشلامیشدیر.

میرزا فتحعلیدن سونرا لیبرال مکتبینه منسوب بیر شاعیرلر، موحیرلر و دراماتورقلار یئتیشه رک، خالق آوروپا مفهوم لارینا آلیشدرمایا و اونا جمعیتچیلیک روحونو آشیلاماغی اؤزلرینه قغایه ائتمیشلردی.

۱۸۷۵ ایلینده باکیدا ایلك دفعه اولارق آذربایجان قزته سی تاسیس اولونموشدور. " اکینچی " آدینی داشییان بو قزته روسییا موسلمانلاری آراسیندا چیخان ایلك قزته ایدی. میرزا فتحعلی نین اوپاندیریجی فیکیرلری زرداب لی حسن بین بو قزته سینده داواملی بیر صورتده مودافیعه اولونوردو.

میرزا فتحعلی ایله " اکینچی " دن اولکی آردیجیلاردا بو اوپاندیریجی فیکیرلر معین سیاسی بیر مقصدن ایراق اولارق، مجرد بیر شکیلده ترویج اولوندوغو حالدا، ایلك آذربایجان قزته سینده ایسه او فیکیرلر، آرتیق معین سیاسی بیر مقصد خیدمت ائدیردی. مرحوم حسن بی " آذربایجانلیلار معاصر مدینتی اؤیرنمه لی و آوروپا علملرینی آلمالیدیرلار، یوخسا همیشه باشی قاپازلی قالاقدیرلار... " دئییردی.

میرزا فتحعلی نین مجرد یازیلارینا تحمل ائدن چار حکومتی، ایلك سیاسی قزته نین تمایول لارینا لاقئید قالمادی. و " اکینچی " قاپاندی. ۱۹۰۵ ایلینه قدر آذربایجان جمعیتچیلیگی تزیبقده و آذربایجان فیکری چارلیغین سیخ سنزورو آلتیندا قالدی. یالنیز، مانجورییادا اوغرا دیغی مغلوبیت نتیجه سینده گلن ایلك روس ایهتیلالیندان سونرا آذربایجانین ایجتیماعی حیاتیندا یئنی بیر دؤور باشلادی. گونده لیک قزته لر و دیگر وقیدلی (واختلی) نشریات تاسیس اولوندو. ادبیات قول - بوداق آتارق چیچکلندی؛ موسیقی و تئاترو صحنه سی اینکیشاف ائتدی؛ مطبعه لر آچیلدی؛ بیر چوخ معاریف جمعیتلری، سیاسی قروپلار و فیرقه لر قورولدو.

آیقلاری آلتینداکی زمینی مؤحکم بولارق، جمعیت حرکاتی، بوتون صراحتیله (ایدینلیقی، صحیحلیگی) میلی بیر شکل و ماهیت آلدی. ایمپئراتورلوق داخیلینده جریان ائدن لیبرال و ایستیقلاچی جریانلارلا هماهنگ اولارق یوروبین بو حرکات بیر طرفدن ده، بوتون روسییداکی موسلمانلارا مخصوص اولماق اوزره، میلی مدنی حاقلارین تامينینی ایسته ییردی. عئینی زاماندا بو حرکاتدا، باشلیجا ایکی جریان گؤزه چارپیردی: یاش اعتباری ایله داها بؤیوک نسله منسوب، روسییدا عالی تحصیل گؤرن اکثریتله اسکی زادگان سینیفلریندن چیخان مونورلر روس لیبرالیزمی ایله برابر گئتدیکلری حالدا، داها زیاده میلی تربیه نی گؤرن گنج نسیل روسییا جمعیتچیلیگی نین رادیکال و اینقیلابچی جریانلارینا تمایول گؤستریردی. موسلمان علثیه دارلیغی ایله موتامیز (سئچیلن،فرقلنن) بولونان روسییا ایمپئراتورلوقونون عمومی سیخینتییسی آلتیندا بولوندوقلاریندان روسییداکی تورک اؤلکه لری نین سیاسی فعالیتلری عئینی ایستیقامتده یوروبه رک، گرک ایدئولوژی و گرک تشکیلات

حسابی ایله سیخی سیخیا باغلی بولونورلاردی. روسیاداکی بو عومومی موسلمان حرکاتیندا آذربایجان جمعیتچیلیگی نین نواینده لری بو و یا دیگر شکیلده مودیر رولونو اوینایردی. ایک تاریخی حادیه روسیا موسلمانلاری نین سیاسی حیاتلارینداکی اینکیشافین یکی موهوم مرحله سینی تثبیت اندیر: ۱۹۰۵ ایلینده نیژنی - نووقورود شهرینده توپلانان موسلمان کنگره سی ایله ۱۹۱۷ ایلینده موسکودا توپلانان کونگره. بو یکی کونگرده روسیالی موسلمانلارین سیاسی ایستکلری شکیللشمیشدیر (عینی لشمیشدیر).

نیژنی-نووقورود کونفره سی، تاکتیک اعتباری ایله، روس لیبرالیزمی ایله مسله لرین ایشیقاندیریلماسی شعارلی آلتیندا گنده رک سیاستین میلی کولتور، مدنی و حقوقی ماهیتده بیر سیرا مطلبلری ایکتیفا (کیفایتلیم) اندیردی. موسکوا کنگره سی ایسه روسیایین میلی اراضی موختاریتی اوزرینه پارچالانماسی طلبینده بولوندو. گرک بیرینجی، گرکسه ایکینجی کنگرلرده اولسون، سیاسی مقدراتین فورمولونو آذربایجان نماینده لری وئرمیشلردیر (۲).

نیژنی-نووقورود کنگره سی زامانیندا اکثریت ساده کنگره دئییل، ماحاللاردا و او جومله دن آذربایجان دا داخل لیبراللاردا ایدی. موسکوا کنگره سینده ایسه لیبراللاردا اثر بئله قالمامیشدی. فقط، بونا مقابل ایختیلالچی روس دئموکراسیسی ایله تشریک معاسی طرفدارلاری واردی، بونلار دا آزلیقدا قالدیلار. اکثریت ایسه ایمپراطورلوق ایچینده کی بوتون محکوم میللتلرین اؤز تورپاقلاری اوزه رینده سیاستن میلی بیر وارلیق حالینا گلمه سینی طلب ائدن اینقیلابچی میللیتچیلر ایدی.

موسکوا کنگره سینده قطعی رول اوینامیش بولونان اینقیلابچی آذربایجان میللیتچیلری " موساوات " فیرقه سی ایله تمثیل اندیمیش، کی داها ۱۹۱۷ ایلی نین نیسانیندا (اپرئلیند) باکیدا توپلانان قافقازیا موسلمانلاری کنگره سینده اؤز پورقرامین اعلان ائتمیش ایدی. بو پورقراما گؤره ساده آذربایجانین دئییل، روسیایا داخل دیگر تورک ائللری نین ده بیرر سیاسی تشککول حالینا گلمه لری ضرورتی اعلان اولونموشدو.

" موساوات " فیرقه سینده چالیشانلار، ایلك روس اینقیلابی اثناسیندا، بؤیوک نسله رغما روسیا جمعیتچیلیگی نین ایختیلالچی جیناحینا مئیل ائدن گنج نسیل ایچیندن چیخانلاردا عیبارتدی. چاریزه قارشى موجاديله ده ایختیلالچی سوسیالیزمی، اونلار، ان صادیق اولماسا دا، ان موناسیب بیر متفق اولاراق گؤروردولر.

مملکتلرینی استیلا و ایستیثمار ائدن روسیایا قارشی بسله دیکلری کینله، اونلار، پوزغونچو حرکتلری داها ایره لی گندن ایفراط چی فیرقه لرین تاکتیکاسینی بی تابی (دؤزوم سوز، قوووت سیز) داها مقبول بولور، داها قولایلیقلا قبول ائدیردیلر.

اسریشمیش تورکچولوک و ایسلامچیلیق ترادیسینولارینی موحافیظه ائدن میلی ایدئولوژی نین، خالقچی سوسیالیست نوعوندن ایجتیماعی بیر پرورقramین و آذربایجان ایله بوتون قافقازیانین روسیادان آیریلماسی معناسیندا آنلاشیلان اینقیلابچی بیر تاکتیکانین یازلمیش عیبارت بولونان موسواتچیلیق، قیسا بیر زاماندا، آذربایجان خالق آراسیندا گئیش بیر اعتباره مالیک اولدو. روسیا مجلسی مؤسسسان سئچکیلرینده، ماورایی قافقازیاسئیمینده، و حتی باکی عمله شوراسیندا " موسوات " فیرقه سی و اؤزو ایله برابر گندن موستقیل قروپ دایما اکثریت تشکیل ائتمیشدیر. بو آندان اعتبارا " موسواتچیلیق " آذربایجان میلیتچیلیگی نین موترادیفی اولموشدور.

میلی آذربایجان ادبیاتی طرفیندن، ترویج ، سیاسی و ایجتیماعی، بیر چوخ تشککوللر طرفیندن مودافیعه و نهایت سیاسی و فورمولونو " موسوات " فیرقه سی نین پرورقramیندا بولان آذربایجان میلی دؤولت حالیندا اؤز موقددراتینا صاحب بولونماسی فیکری، بوتون خالقین عومومی ایستگی حالینا گله رک، تحقق ائتمیشدیر.

میلی ایداره یه اوینولاشدیرما آذربایجان شورایی میلیسی، ۱۹۱۸ ایلی نین ۲۸ مایسیندا آذربایجان جومهوریتی نین ایستیقلالینی اعلان ائله میشدیر.

۱. بو مقاله مؤلفین اینگیلیسجه اولراق باسیلماقدا اولان " آذربایجان " ادلی اثریندن عئینا ایقتیباس ائدیلمیشدیر.

۲. ایلك كنگرئسده روسییا دوماسی موسلمان فراکسیونون ریسی آ.م.توپچوباشی، ایکینجی کنگرئسده ایسه آ.ت.ف. " موسوات " خالق فیرقه سی ریسی م. ائ. رسولزاده بیلرین تقریرلری عئینا قبول ائدیلمیشدیر.